

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kajsa Stridh

Förvirring om tillfällig sinnesförvirring

En undersökning av den straffrättsliga hanteringen
av tillfälligt sinnesförvirrade lagöverträdare

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Sverker Jönsson

Termin för examen: period 1 VT2020

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte, avgränsning och disposition	8
1.3 Metod och material	9
2 KRIMINALPOLITIK OCH STRAFFRÄTTSLIGA UTGÅNGS- PUNKTER	12
2.1 Om kriminaliseringens bakomliggande motiv	12
2.2 Straffrättsideologiska motsättningar	14
2.3 Om förmågan att kunna ta straffrättsligt ansvar	15
2.4 Reflektioner	19
3 GRUNDLÄGGANDE FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR BROTT	21
3.1 En otillåten gärning	21
3.2 Den otillåtna gärningen har förövats <i> uppsåtligen</i>	22
4 TILLFÄLLIG SINNESFÖRVIRRING	27
4.1 Tillståndets definition	27
4.2 Diskussionen före BrB	28
4.3 Diskussionen efter BrB	31
5 FÖRHÅLLET TILL STRAFFLINDRING, FÄNGELSE- FÖRBUDET OCH FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR RPV	35
5.1 Inledning	35
5.2 Strafflindring	35

5.3	Fängelseförbudet och förutsättningarna för RPV	37
5.4	Reflektioner	40
6	TILLFÄLLIG SINNESFÖRVIRRING I RÄTTSTILLÄMPNINGEN	42
6.1	Inledning	42
6.2	En rättsfallsstudie	42
6.3	Reflektioner	50
7	VANFÖRESTÄLLNINGEN B 4685-19	53
7.1	Omständigheterna i målet	53
7.2	Underinstansernas bedömning	54
7.2.1	Tingsrätten	54
7.2.2	Hovrätten	55
7.3	Överklagandet och riksåklagarens svar	56
7.3.1	Åberopade skäl <i>för</i> prövningstillstånd	56
7.3.2	Åberopade skäl <i>mot</i> prövningstillstånd	58
7.4	HD meddelar prövningstillstånd	60
7.4.1	Prövningens två huvudfrågor	60
7.4.2	En oskriven ansvarsfrihetsregel?	60
7.4.3	Medvetenhet, uppsåt och psykisk störning	61
7.4.4	HDs bedömning av det aktuella fallet	63
7.5	Reflektioner	64
8	FÖRVIRRINGENS POTENTIELLA PÅVERKAN I FYRA LED	69
9	AVSLUTNING	71
9.1	Sammanfattande reflektioner	71
9.2	En undantagsregel?	75
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	77
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	81

Summary

Crimes are sometimes committed by persons who are not "themselves" at the time of the offence. Within the field of criminal law, one usually speaks of a state of temporary aberration when referring to such circumstances. For a long time, it has been uncertain how the criminal justice system should handle crimes committed under such a condition. Unlike long-standing states of confusion and states that are deemed to have been self-inflicted, applicable law does not provide guidance on how non-self-inflicted temporary aberration should affect the judicial review.

The purpose of the thesis is to describe how the handling of temporary aberrated offenders has been discussed within the field of Swedish criminal law since the introduction of the Swedish penal code until today. Some have argued that a legislative regulation regarding temporary aberration is unnecessary while others are of the opposite opinion. In recent years, the legal doctrine has argued that non-self-inflicted temporary aberration constitutes an unwritten rule of discharge from liability. However, it has been considered uncertain whether such a rule of exception would be acknowledged in the adjudication process. The question is whether the legal position may have been clarified as of the Supreme Courts precedent B 4685-19 or if further measures are required to resolve the unsatisfactory legal position. Thereto, I question *why* the legal position still is so uncertain.

After studying legislative history, doctrine and case law, the application of law seems to have hit mentally disturbed law offenders, including temporarily confused, more unfavourable than others. The principle of guilt has generally been interpreted extensively with regard to this category of offenders, which has led to less acquittal judgements. Likely, an attempt to meet the requirement of society protection has been made at the expense of those who, temporarily or durable, had been unable to act in accordance with the law. The reason why the treatment of temporary aberration has not been regulated is

probably due to the fact that the legislature has not considered itself being able to find a satisfactory balance between, on one hand, a fair ascription of guilt, on the other hand, reassuring social protection.

Due to the unclear legal position, it would have been desirable if the Supreme Court could have provided a clarifying guidance regarding how to perform the continuing adjudication. Admittedly, the Supreme Court's decision does provide some clarifications, but the conclusion that can be drawn from the decision is that the legal position still is unclear and that further clarification is required.

It has been shown that the Swedish penal code contains deficiencies regarding to its handling of mentally disturbed offenders. Based on the Supreme Court's ruling, abnormal states of mind, including temporary aberration, can affect no less than five different stages of the judicial review. Depending on at which stage the court chooses to settle its decision, the accused is either found guilty or not.

The problem could to some extent be remedied by enacting a rule of exception in accordance with statements in the legal doctrine. However, by observing the legal principle of guilt, a rule of exception should apply to both long-term and short-term aberration. In other words, it would be neither logical nor fair to allow the exception to have an impact only in relation to temporary states of confusion. Nevertheless, in order to achieve a more uniform, logical, legally secure and fair application regarding the relationship between mental disorder and crime, the Swedish penal code needs to undergo an ever more comprehensive reform.

Sammanfattning

Det förekommer att brott begås av personer som i gärningsögonblicket inte var "sig själva". Inom straffrätten brukar man då tala om ett tillstånd av tillfällig sinnesförvirring. Det har länge varit osäkert hur straffrättssystemet bör hantera brott som begås under påverkan av ett sådant tillstånd. Till skillnad från långvariga förvirringstillstånd och tillstånd som bedöms ha varit självförvållade saknas lagstöd för hur en icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring ska påverka den rättsliga prövningen.

Syftet med uppsatsen är att redogöra för hur man inom svensk straffrätt har diskuterat hanteringen av tillfälligt sinnesförvirrade lagöverträdare från tiden omkring brottsbalkens införande fram till idag. Somliga har bl.a. hävdad att en lagreglering avseende tillfällig sinnesförvirring är obehövlig medan andra numera givit uttryck för motsatt uppfattning. I doktrin har det under senare år gjorts gällande att tillfällig sinnesförvirring, som uppkommer utan egen skuld, utgör en oskriven ansvarsfrihetsgrund. Det har däremot bedömts vara osäkert om en sådan undantagsregel skulle erkännas i praxis. Frågan är om rättsläget möjligen kan ha blivit klarlagt i och med Högsta domstolens avgörande B 4685-19 eller om ytterligare åtgärder behöver vidtas för att reda ut det otillfredsställande rättsläget. Därtill uppstår frågan vad det osäkra rättsläget kan tänkas bero på.

Efter att ha studerat förarbeten, doktrin och domstolsavgöranden förefaller rättstillämpningen ha drabbat psykiskt störda lagöverträdare, däribland tillfälligt sinnesförvirrade, hårdare än andra. Skuldprincipen har generellt sett tolkats extensivt avseende den här kategorin lagöverträdare vilket medfört ett mindre utrymme för frikännande domar. Sannolikt har ett försök att tillmötesgå kravet på samhällsskydd skett på bekostnad av de som, långvarigt eller kortvarigt, inte kunnat rå för sitt rättsstridiga handlande. Anledningen till att hanteringen av den tillfälliga sinnesförvirringen inte har blivit lagreglerad be-

ror troligtvis på att lagstiftaren inte har ansetts sig kunna hitta en tillfredsställande balans mellan å ena sidan rättvis skuldbeläggning, å andra sidan betryggande samhällsskydd.

Med anledning av det oklara rättsläget hade det varit önskvärt att Högsta domstolen presenterade klargörande vägledning i hur den fortsatta rättstillämpningen ska se ut. Högsta domstolens avgörande innebär visserligen några klargöranden, men den slutsats som kan dras av domen är att rättsläget fortfarande är oklart och att ytterligare klargöranden erfordras.

Det har visat sig föreligga uppenbara brister i brottsbalks-modellen i vad avser dess hantering av psykiskt sjuka lagöverträdare. Med utgångspunkt i Högsta domstolens dom kan atypiska sinnessillstånd, däribland tillfällig sinnesförvirring, påverka fem olika led i domstolarnas rättsliga prövning. Beroende på i vilket led rättens bedömning slutligen landar blir den tilltalade aningen friad eller fälld.

Problematiken skulle till viss del kunna avhjälpas genom antagandet av en undantagsregel i enlighet med uttalanden i doktrinen. Med beaktande av skuldprincipen bör ett undantag dock vara tillämpligt beträffande såväl långvariga- som kortvariga sinnesförvirringar. Det vore med andra ord varken logiskt eller rättvist att låta undantaget få genomslag endast i förhållande till fall av *tillfällig* sinnesförvirring. För att åstadkomma en mer enhetlig, logisk, rättssäker och rättvis rättstillämpning avseende förhållandet mellan psykisk störning och brott är brottsbalken emellertid i behov av att genomgå en mer omfattande reform.

Förord

Det är med blandade känslor som jag äntligen kan säga att jag har gått i mål.

Tack Tova för all hjälp och goda råd. Tack Sverker för ditt engagemang och för värdefull handledning. Tack för att du sa att jag alltid fick höra av mig och för att du uppmuntrade mig i min strävan om att den här våren skulle bli kul.

Den sista våren i Lund blev dock inte riktigt som jag hade tänkt mig. Traditionsenlig bal, cykelfest, valborgsfirande och examensfest har ställts in. Jag har skrivit uppsatsen ensam vid mitt köksbord istället för med vännerna i ”bunkern” och jag har inte kunnat få hälften så många kramar från mamma, pappa eller Cicci som jag har önskat.

Den sista tiden har dock verkligen fått mig att uppskatta studietiden. Trots att det många gånger har varit väldigt tufft så har det definitivt varit den bästa tiden i mitt liv.

Det största tacket riktas utan tvekan till vännerna i repan som varje dag har förgyllt min tid på juristprogrammet. I repan har det alltid funnits någon att vända sig till och inte någon annanstans har jag haft så roligt.

Tack Bea, Iris, Dalia, Viktoria, Lina och Emelie för att ni sedan dag ett har satt guldkant på min studietid.

Tack älskade familj för att ni alltid stöttar mig. Ett extra tack till dig pappa för all inspiration och för alla timmar du har ägnat åt korrekturläsning. Tack Oscar för att du har väntat och för att du alltid tror på mig.

Lund den 26 maj 2020

Kajsa

Förkortningar

BrB	brottsbalk (1962:700)
Ds	departementsserien
HD	Högsta domstolen
kap.	kapitel
NJA	Nytt juridiskt arkiv avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv avdelning II
prop.	regeringens proposition
RH	publicerade rättsfall från hovrätterna
RPV	rättspsykiatrisk vård
RÅ	riksåklagaren
SL	1864 års strafflag
SOU	Statens offentliga utredningar
TAPS	tillfällig allvarlig psykisk störning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Vilka egenskaper måste en person besitta för att kunna hållas ansvarig för sina gärningar? Finns det några logiska eller moraliska begränsningar i förhållande till vad vi kan hållas ansvariga för? Vem kan rätteligen hålla oss ansvariga för brott? Och vad är det som ger vederbörande den rätten?¹

Brott och psykisk störning i förening inrymmer många och svåra diskussioner.² På grund av dess komplexitet förefaller det vara svårt att skapa ett tillfredsställande och ändamålsenligt straffrättssystem som kan hantera kombinationen.³ Den allmänna uppfattningen är dock att psykiskt störda lagöverträdare, på ett eller annat sätt, bör vara föremål för särbehandling.⁴ Hur särbehandlingen lämpligen bör ske har dock visats sig vara en avsevärt besvärligare fråga.⁵ Det främsta bekymret är sannolikt hur olika samhällseliga intressen ska förverkligas och prioriteras.⁶

Sedan brottsbalken (1962:700) (BrB) tillkom anses såväl små barn som totalt verklighetsfrånvända och psykotiska personer kunna begå brott. Dessförinnan ansågs de s.k. otillräkneliga sakna förmåga att ta ansvar och därför bedömdes de inte heller kunna göra sig skyldiga till brott.⁷ Otillåtna gärningar som begicks under såväl långvariga som kortvariga tillstånd av sinnesförvirring ledde till straffrihet enligt tillräknelighetsläran.⁸ Numera hanteras långvariga förvirringstillstånd i påföljdsledet medan det helt saknas en reglering avseende icke självförvållade kortvariga tillstånd.⁹ Trots att hanteringen av

¹ Jmf Duff s. 444.

² Gröning (2015) s. 113.

³ Jmf Tadros (2005) s. 322.

⁴ Se bl.a. Strahl (1976) s. 76; SOU 1996:185 del I s. 514 f.; SOU 2012:17 del 2 s. 504; Gröning (2015) s. 114; 30 kap. 6 § BrB.

⁵ Jmf bl.a. Strahl (1976) s. 76; SOU 1996:185 del 1 s. 491 och 493; Tadros (2005) s. 322; SOU 2012:17 del 2 s. 522.

⁶ Se den fortsatta framställningen, framför allt kap. 2.

⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370.

⁸ SOU 1988:7 s. 149.

⁹ Se bl.a. Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1456 och 1459.

tillfällig sinnesförvirring återkommande har varit föremål för diskussion råder det än idag stor osäkerhet kring hur straffrätten ska hantera brott som begås av en person som i gärningsögonblicket inte var ”sig själv”.¹⁰

Tidigare i år fick HD chansen att skapa klarhet i det otydliga och osäkra rättsläget.¹¹ Det återstår att se i den fortsatta framställningen hur HD förvaltade uppgiften och om det över huvud taget är en uppgift som HD har kapacitet nog att lösa.

1.2 Syfte, avgränsning och disposition

Syftet med uppsatsen är att redogöra för *hur* man inom svensk straffrätt har diskuterat hanteringen av tillfälligt sinnesförvirrade lagöverträdare från tiden omkring BrBs införande fram till idag. För att uppnå syftet avser jag besvara följande frågeställningar: Är rättsläget klarlagt i och med HDs avgörande *Vanföreställningen*, B 4685-19? Om inte, vilka åtgärder krävs för att råda bot på det oklara rättsläget avseende icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring? Vad är den bakomliggande orsaken till det osäkra rättsläget?

Uppsatsen är avgränsad såtillvida att dess huvudsakliga fokus är gärningspersoner som begår rättsstridiga gärningar under *tillfälliga* förvirringstillstånd. Den straffrättsliga hanteringen av tillfällig sinnesförvirring diskuteras ofta i samband med bl.a. diskussioner kring dels påföljd och allvarlig psykisk störning, dels tillräknelighet och återinförande av ett tillräknelighetskrav som brottsförutsättning. I den här framställningen berörs dock dessa diskussioner endast i den omfattning det är av relevans för uppsatsens syfte. Det kommer dock bli tydligt att överväganden och funderingar som aktualiseras i förhållande till hanteringen av tillfällig sinnesförvirring inryms i en betydligt större diskussion.

¹⁰ Se bl.a. SOU 1988:7 s. 149 ff.; prop. 1993/94:130 s. 49 f.; SOU 1996:185 del 1 s. 551 ff.; SOU 2002:3 s. 245 ff.; SOU 2012:17 del 2 s. 522 ff.; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370 ff.; Borgeke och Månsson (2019) s. 646 f.

¹¹ Se B 4685-19 *Vanföreställningen*.

Uppsatsen inleds med en grundläggande redogörelse för straff- och kriminalpolitiska utgångspunkter samt en kort beskrivning av ett antal motsättningar som straffrätten inrymmer. Kap. 3 innehåller övergripande redogörelser för de förutsättningar som krävs för förekomsten av brott. Först ges en kortfattad beskrivning av innebörden av gärningens brottsbeskrivningsenlighet följt av en något längre redogörelse för uppsåtskravet. Kap. 4 fokuserar på den tillfälliga sinnesförvirringen och hur hanteringen av tillståndet har diskuterats i förarbeten och doktrin från tiden omkring BrBs tillkomst fram till idag. Som ett led i att uppnå syftet och för att ge en djupare förståelse i ämnet innehåller kap. 5 en beskrivning av hur psykisk störning, däribland tillfällig sinnesförvirring, kan påverka påföljdsbedömningen när den inte ansetts orsaka någon brist i förhållande till brottsförutsättningarna. Kap. 6 innehåller en undersökning av empiriskt slag. Undersökningen bygger på studium av brottmålsdomar där förekomsten och betydelsen av tillfällig sinnesförvirring har prövats. I kap. 7 redogör jag för HDs avgörande *Vanföreställningen*, B 4685-19, som meddelades tidigare i år, inbegripet underrätternas bedömning samt överklagandeskriften och RÅs svarsskrivelse. Svårigheter med hantering av tillfällig sinnesförvirring, delvis till följd av HDs senaste dom, konkretiseras i kap. 8. Jag framför egna reflektioner över det presenterade materialet som avslutning i kap. 2, samt i kap. 5–7. Uppsatsens sista kap. innehåller sammanfattande reflektioner och slutsatser samt en diskussion rörande behovet av ett förändrat synsätt vad avser relationen mellan psykisk störning och brott.

1.3 Metod och material

I uppsatsen har en rättsdogmatisk metod använts.¹² I enlighet med denna metod beskrivs gällande rätt genom studium av framför allt förarbeten och doktrin, men även lagstiftning och praxis.¹³ Framställningen innehåller en empirisk undersökning med redogörelser och analys av rättsfall som till viss del utgör opublicerade avgöranden från hovrätten. Enligt Kleineman är det främmande för rättsdogmatiken att använda opublicerade avgöranden på grund av

¹² Kleineman (2018) s. 21.

¹³ Jmf Kleineman (2018) s. 21.

dess krav på förankring i de allmänt accepterade rättskällorna, däribland praxis.¹⁴ Peczenik är däremot av uppfattningen rättskälleläran tillåter användning av domar som inte utgör prejudikat.¹⁵ Sandgren instämmer i den senare uppfattningen samtidigt som han påpekar att materialet kan ha begränsat värde för en traditionell rättsdogmatisk studie.¹⁶ Med hänvisning till Sandgren tillämpas en metod som kan sägas utgöra en *vidare* definition av rättsdogmatiken i de delar av uppsatsen som innehåller empiriskt material, dvs. kap. 6 och framåt.¹⁷ Med rättsdogmatiken som metod tillåts jag kritisera rättsläget och föreslå förändringar.¹⁸

Framställningen berör frågor som involverar en mängd olika, komplexa och omfångsrika diskussioner inom bl.a. straffteori, filosofi, medicin, psykologi och teologi.¹⁹ Uppsatsen är dock straffrättslig och så är även en klar majoritet av det material som har använts. De delar av uppsatsen som innehåller beskrivningar av det svenska straffrättssystemet och förutsättningar för brott har främst sin grund i *Kriminalrättens grunder* av Asp²⁰, Ulväng²¹ och Jareborg²². För att få ett vidare perspektiv i förhållande till den svenska synen på psykiskt sjukas förmåga att ta straffrättsligt ansvar används framför allt Grönings²³ artikel *Tilregnelighet og otilregnelighet: begreper og regler* men även Duffs²⁴ artikel *Who is responsible for What, to Whom?* och Tadros²⁵ monografi *Criminal Responsibility*. Berörda delar av BrB har i princip varit desamma sedan BrBs tillkomst år 1965. Därför är även äldre litteratur och artiklar av intresse. Vid sidan om förarbeten är äldre litteratur inte minst relevant för att beskriva

¹⁴ Kleineman (2018) s. 29; jmf Kleineman (2018) s. 21.

¹⁵ Peczenik (1995) s. 212 ff.

¹⁶ Sandgren (2018) s. 49.

¹⁷ Jmf Sandgren (2018) s. 48 och 50.

¹⁸ Kleineman (2018) s. 24.

¹⁹ Jmf Gröning (2015) s. 113.

²⁰ Petter Asp, justitieråd och f.d. professor i straffrätt vid Stockholms universitet.

²¹ Magnus Ulväng, professor i straffrätt vid Uppsala universitet.

²² Nils Jareborg, professor emeritus i straffrätt vid Uppsala universitet.

²³ Linda Gröning, professor i rättsvetenskap vid Bergens Universitet.

²⁴ Anthony Duff, professor i filosofi vid University of Stirling.

²⁵ Victor Tadros, professor i straffrätt och straffteori vid University of Warwick.

straffrättens hantering av tillfällig sinnesförvirring ur ett historiskt perspektiv. Den äldre litteraturen som används är framför allt skriven av Strahl²⁶.

Kap. 6 och 7 innehåller redogörelser av rättsfall från HD, hovrätt och tingsrätt. De rättsfall som studeras har hittats genom hänvisningar i litteraturen och genom sökningar i rättsfallsdatabaser på olika sammansättningar av ”tillfällig sinnesförvirring”. Metoden innebär möjligen att jag kan ha förbigått rättsfall som är av relevans för arbetet.

²⁶ Ivar Strahl, professor emeritus i straffrätt och juridisk encyklopedi vid Uppsala universitet.

2 Kriminalpolitik och straffrättsliga utgångspunkter

2.1 Om kriminaliseringens bakomliggande motiv

Kriminalpolitiken syftar till att på olika sätt påverka samhället.²⁷ Politiken verkställs bl.a. av våra myndigheter som med olika metoder mer eller mindre söker styra samhällsmedborgarnas beteenden.²⁸ I praktiken får den genomslag framfört allt genom lagstiftning som sedan verkställs via de samhällsorgan som bedrivs av polis, åklagarmyndigheten, domstol och kriminalvård. Dess syfte är i stora drag att begränsa brottslighet och förebygga de skador som brottsligheten orsakar.²⁹

Med stöd i lag förskriver myndigheterna förhållningsregler för medborgarna. För att förmå medborgarna att iaktta rättsreglerna måste det enligt Strahl stå makt bakom orden. Att kriminalisera en handling, eller underlåtenhet, är ett medel som står lagstiftaren till buds för att få människor att avhålla sig från visst handlande, respektive att handla på visst sätt.³⁰ Vad som är straffbelagt och utgör ett brott växlar i hög grad från tid till annan och från samhälle till samhälle. Kriminaliseringens omfattning är i hög grad beroende av rådande samhällssituation.³¹

²⁷ Andersson och Nilsson (2017) s. 7.

²⁸ Strahl (1970) *Den svenska kriminalpolitiken* s. 9 f.

²⁹ Andersson och Nilsson (2017) s. 7.

³⁰ Strahl (1970) *Den svenska kriminalpolitiken* s. 9 f.

³¹ Strahl (1970) *Den svenska kriminalpolitiken* s. 13 f.

Det svenska straffrättssystemet verkar i tre led. Lagstiftande, dömande och verkställande. I varje led vidtas olika åtgärder som legitimeras av olika kriminalpolitiska straffteorier.³² Lagstiftningsarbetet grundas på en tanke om allmänprevention.³³ Den dömande verksamheten genomsyras däremot av teorier kring proportionerlig vedergällning medan verkställighet legitimeras av individualpreventiva tankegångar. Idéerna kring såväl allmän- som individualprevention blickar framåt. Hur kan vi avhålla samhällsmedborgarna från att begå brott (allmänprevention) och hur kan vi avhålla den enskilde gärningspersonen från att begå ytterligare brott (individualprevention)? Tanken på proportionerlig vedergällning riktar istället blicken bakåt och syftar till att besvara frågan om vilket straff gärningspersonen förtjänar för att ha vidtagit handlingen. Frågan besvaras med beaktande av gärningspersonens insikt, avsikt och ansvarsförmåga i förhållande till handlingen.³⁴

När kriminalisering genomförs och dess omfattning ska fastställas präglas dess utformning av flertalet principer avseende bl.a. legalitet, humanitet, skuld och proportionalitet. Enligt legalitetsprincipen ska ingen kunna ådömas straff utan att det har stöd i lag. Principen förknippas ofta med formuleringen; *inget straff utan lag, inget straff utan brott, inget brott utan kriminalisering genom lag*. Den bidrar till att skapa rättssäkerhet och förutsebarhet vilket är eftersträvansvärt ur samhällsmedborgarnas perspektiv.³⁵ Härtill bör straff endast drabba den som kunnat ådra sig skuld och det utdömda straffet bör stå i proportion till brottet.³⁶ Ur moralisk synpunkt ska inte ett mer besvärande straffhot eller straff tillämpas om målet kan uppnås genom mindre ingripande åtgärder.³⁷ Kriminaliseringen syftar som nämnts till att i viss mån styra beteenden. En förutsättning för att kunna ådra sig skuld är således att den enskilde haft förmåga att rå för sitt handlande och rätta sig efter lagen.³⁸

³² Andersson och Nilsson (2017) s. 16.

³³ Andersson och Nilsson (2017) s. 12.

³⁴ Andersson och Nilsson (2017) s. 15 f.

³⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 45 ff.

³⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 48 ff., det här följer av skuld- och proportionalitetsprincipen.

³⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 50, det här följer av kravet på humanitet.

³⁸ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 48, det här följer av konformitetsprincipen som kan härledas ur skuld- och legalitetsprincipen.

2.2 Straffrättsideologiska motsättningar

I relation till straffrätten går det att identifiera en rad olika intressen och uppfattningar om hur straffrättssystemet bör vara utformat.³⁹ Det möter dock svårigheter att fullt ut iaktta och tillgodose samtliga intressen i en straffrättslig angelägenhet eftersom de många gånger, mer eller mindre, står mot varandra. Uppfattningen om hur straffrätten bör vara utformad sägs till stor del vara beroende av hur man värderar och tar ställning till de olika motsättningarna. Med beaktande av en uppställning gjord av Asp m.fl. i *Kriminalrättens grunder* följer här åtta ytterligheter indelade i fyra ”motsättningspar”.⁴⁰ Det här är ett sätt att illustrera några av de motsättningar som straffrätten inrymmer. Redogörelsen är dock inte uttömmande och motsättningar kan aktualiseras i andra kombinationer än de som presenteras.⁴¹

Till att börja med är det förhållandevis enkelt att identifiera motsättningen mellan rättssäkerhet och effektivitet. Som exempel önskar allmänheten ofta hårdare tag mot brottsligheten. Man vill att det ska vara enklare att komma åt och ingripa mot förkastliga beteenden och oönskade orsakanden.⁴² En konsekvens av detta är att politiker inte sällan stiftar lagar på bekostnad av rättssäkerhetsgarantier.⁴³ Man skulle kunna säga att den övergripande uppgiften inom straffrätten är att nå en godtagbar balans mellan kraven på just effektivitet och rättssäkerhet.⁴⁴ Som nämnts finns det emellertid ytterligare motsättningar som präglar straffrätten, om än inte på ett lika övergripande plan.⁴⁵

Motsättningen mellan prevention och proportionalitet känns igen från avsnitt 3.1. De flesta kan nog hålla med om att samhället ska förebygga brott och att samhället ska reagera mot brott som begåtts. Den större frågan är däremot vilka medel man ska ta till och i vilken utsträckning. Här aktualiseras således

³⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 55 ff.

⁴⁰ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 55 ff.; Motsättningsparnas benämningar är hämtade ur *Kriminalrättens grunder* s. 55 ff.

⁴¹ Jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 55 f.

⁴² Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 55 f.

⁴³ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 56.

⁴⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 21.

⁴⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 56.

en avvägning mellan prevention och proportionalitet. En nära anknytande motsättning är den mellan lag och ordning kontra humanitet. Medan tanken på lag och ordning kan sägas ge uttryck för en tro på ”hårdare tag” står dess motsättning för att man inte ska använda strängare straff än vad som är motiverat. Om ett mål kan uppnås på mer än ett sätt, menar humanitetens sympatisör att det är åtgärden som är minst ingripande som ska tillämpas.⁴⁶

Medan tankar kring prevention, proportionalitet, lag och ordning och humanitet framför allt tar sikte på bestraffningen finns det andra motsättningar som snarare riktar sig mot brottet som sådant. Det förekommer olika synsätt beträffande vad det är som gör att brott inte kan accepteras. Utifrån en kollektivistisk synvinkel är brottets klandervärdhet beroende av den attityd som brottet förmedlar gentemot samhället och rättsordningen. Brottslingen är osolidarisk och stör ”rättsfriden”. Utifrån en s.k. radikal synvinkel är det däremot ingenting utöver själva gärningen som avgör brottets klandervärdhet. Straffrätten är till stor del uppbyggd i enlighet med den senare hållningen. Det kollektivistiska synsättet präglar dock många gånger våra tankar på kriminalisering och brott. Asp m.fl. ger som exempel att det utifrån den radikala strukturen är svårt att begripa varför stöld är reglerat som ett grövre brott än skadegörelse samt varför återfallsförbrytare ska dömas mer strängt än de som för första gången begår ett brott.⁴⁷

2.3 Om förmågan att kunna ta straffrättsligt ansvar

Generellt sett tar vi för givet att alla vuxna människor ansvarar för sig och sina gärningar.⁴⁸ Det är en vanlig uppfattning att personer som har agerat oförnuftigt eller annars på ett klandervärdt sätt kunde ha agerat annorlunda.⁴⁹ Rimligtvis kan vi inte hållas ansvariga för alla skeenden genom livet men vi

⁴⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 50 och 56.

⁴⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 56 f.

⁴⁸ Duff (2005) s. 444; jmf Gröning (2015) s. 128.

⁴⁹ Gröning (2015) s. 125.

kan på olika sätt vara involverade i sammanhang som medför att vi kan tillskrivas ansvar, inklusive straffansvar. Duff beskriver dock att det finns de som av olika anledningar inte kan tillskrivas ansvar. Han skriver i sin artikel *Who is responsible, for What, to Whom?* att det t.ex. kan bero på förhållanden som gör det omöjligt för dem att ”delta” på samma sätt som andra. Någon som är väldigt ung har kanske ännu inte förutsättningarna för att ta ansvar. Någon annan kanske har förlorat förutsättningarna som krävs för att kunna ta ansvar till följd av en tillfällig, eller långvarig, allvarlig sinnesrubbing.⁵⁰ Även Strahl framhåller att särbehandling av vissa människor, däribland barn och sinnessjuka, förekommer och har förekommit sedan lång tid.⁵¹ Bl.a. vid tillkomsten av SL framhöll kommittén att somliga kan hållas ansvariga för sina gärningar, men inte alla. Strahl framhåller att kommitténs ståndpunkt sannolikt grundade sig i att man anser att det vore orättvist att straffa den som inte kunnat rå för sitt handlande. Det visade sig dock inte vara enkelt att definiera vilka som skulle omfattas av en särreglering. Strahl är tveksam till uppdelningen mellan de som kan, respektive inte kan, rå för sina gärningar. Han menar att bl.a. sinnessjuka också kan ha motiv till sina handlingar och välja fritt om de ska agera därefter eller inte. Han menar dock att denna frihet präglas av att det starkaste motivet blir avgörande.⁵²

Tadros lyfter i sin monografi *Criminal Responsibility* att många är av uppfattningen att psykiskt störda inte ska hållas ansvariga för sina gärningar. Han påpekar dock att det finns meningsskiljaktigheter i fråga om *var* man lämpligen ska föra in frågor kring straffansvar och psykisk störning i det straffrättsliga systemet.⁵³ På just den här punkten skiljer sig det svenska straffrättsystemet stort från stora delar av den övriga världen.⁵⁴ I de flesta med Sverige jämförbara länder är ansvarsförmåga eller tillräknelighet en förutsättning för

⁵⁰ Duff (2005) s. 444.

⁵¹ Strahl (1976) s. 76; se även Gröning (2015) s. 114; SOU 1996:185 del I s. 514 f.; SOU 2012:17 del 2 s. 504.

⁵² Strahl (1976) s. 76.

⁵³ Tadros (2005) s. 322; jmf Gröning (2015) s. 129 f.

⁵⁴ Jmf SOU 1996:185 del 1 s. 491 och 493; SOU 2012:17 del 2 s. 522.

brott.⁵⁵ Det har medfört att bl.a. mer eller mindre kvalificerade former av psykisk störning utesluter straffansvar.⁵⁶ I Sverige däremot anser man sedan BrBs införande år 1965 att såväl små barn som psykiskt sjuka kan uppfylla förutsättningarna för brott.⁵⁷

I Norge, likt i Sverige före år 1965, är gärningspersonens tillräknelighet vid gärningsögonblicket en förutsättning för straffansvar.⁵⁸ I artikeln *Tilregnelighet og otilregnelighet: begreper og regler* uppmärksammar Gröning resonemang kring psykisk störning och förmågan att ta straffansvar utifrån norsk rätt.⁵⁹ I artikeln förklarar hon meningen med, och motiven bakom, tillräknelighet som brottsförutsättning.⁶⁰ Enligt den norska modellen anses otillräknelighet utgöra en grund för ansvarsfrihet om tillståndet inte är självförvållat. Var gärningspersonen otillräknelig vid gärningstillfället frikänns denne utan någon fortsatt prövning av dennes skuld i förhållande till gärningen.⁶¹

I likhet med den svenska skuldprincipen är en av utgångspunkterna i norsk rätt att bara den som kunde och borde ha handlat annorlunda kan tillskrivas straffansvar och straffas.⁶² Det tar sig uttryck bl.a. genom att den otillräknelige inte klandras för sitt agerande eftersom denne inte kunde förväntas ha handlat annorlunda. Så kan t.ex. fallet vara om denne inte var förmögen att förstå eller resonera kring sitt handlande. Som exempel använder Gröning upprepade gånger en person som inte haft förmåga att uppfatta handlingens faktiska omständigheter.⁶³ För att anses tillräknelig måste den enskilde haft förmåga att korrekt uppfatta och förstå verkligheten så som människor normalt sett gör eller förväntas göra. Därtill krävs att den enskilde varit förmögen

⁵⁵ SOU 2012:17 del 2 s. 522; Gröning (2015) s. 112 ff.; jmf SOU 1996:185 del 1 s. 491 och 493.

⁵⁶ SOU 2012:17 del 2 s. 522; SOU 1996:185 del 1 s. 493

⁵⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 65.

⁵⁸ Gröning (2015) s. 112; se vidare i avsnitt 4.2.

⁵⁹ Gröning (2015) s. 112 ff.

⁶⁰ Gröning (2015) s. 112.

⁶¹ Gröning (2015) s. 117 f.

⁶² Gröning (2015) s. 117; jmf avsnitt 2.1. och avsnitt 3.2.

⁶³ Gröning (2015) bl.a. s. 118 f., s. 121 ff. och s. 128.

att använda sin förståelse av verkligheten för att fatta rätt val utifrån hur man bör handla.⁶⁴

Gröning framhåller att den norska modellen kan sägas ha sitt ursprung i tankar om att det är orättfärdigt och orimligt att straffa vissa personer, däribland psykiskt sjuka. Det beskrivs finnas vissa moraliska gränser för den offentliga maktens användning av straff. Inte heller anses allmänna- eller individualpreventiva åtgärder kunna motivera bestraffning av denna kategori lagöverträdare. I förhållande till tankar om allmänprevention framhålls att psykiskt sjuka bör gå fria från straff eftersom straffhot inte kan ha någon normskapande eller handlingsdirigerande effekt på dem. Inte heller anses individualpreventiva resonemang kunna rättfärdiga straff av psykiskt sjuka eftersom straff inte anses kunna ge avskräckande eller preventiv effekt för denna personkategori jämfört med ”normala” fall.⁶⁵

Gröning lyfter också att det inte bara är de praktiska effekterna av straffrättslig reglering som har betydelse utan även vad straffrättsystemet *kommunicerar* till samhället. Ett av straffrättsystemets syften är att skapa och befästa allmänna riktlinjer om t.ex. vad som förtjänar att straffas och inte. Medborgarnas förtroende för systemet och deras uppfattningar om brott, straff och skuld beskrivs vara av central betydelse. Av betydelse är således också medborgarnas uppfattning om förhållandet mellan psykisk sjukdom och straffansvar.⁶⁶ Gröning beskriver att den norska befolkningen ofta ger uttryck för att allvarlig brottslighet bör straffas oavsett gärningspersonens psykiska tillstånd vid gärningstillfället. Hon menar dock att lagstiftaren, som utgångspunkt, bör vara försiktig med att utforma rättsregler utifrån allmänhetens uppfattning av vad rättvisan kräver, för detta är samhällets komplexitet alltför stor.⁶⁷

⁶⁴ Gröning (2015) s. 123.

⁶⁵ Gröning (2015) s. 114 f.

⁶⁶ Gröning (2015) s. 140 f.

⁶⁷ Gröning (2015) s. 142.

2.4 Reflektioner

För att över huvud taget kunna genomföra kriminalisering måste olika intressen balanseras och ibland får de ge vika för varandra. De straffrättsliga mot-sättningarna försvårar arbetet med att utforma straffrätten. Tack vare avvägningar mellan motstående intressen åstadkoms dock förhoppningsvis ett straffrättssystem som är godtagbart för de allra flesta. Precis som i relation till straffrätten i stort uppstår funderingar kring hur straffrätten ska utformas i förhållande till tillfälligt sinnesförvirrade. Frågan inbegriper också funderingar kring vilket förhållningssätt straffrätten ska kommunicera avseende denna kategori lagöverträdare. Ska gärningar som begås under inflytande av tillfällig sinnesförvirring klandras och straffas? Kanske är det orimligt, orättvist och omoraliskt att straffa den som inte kunnat rå för sitt handlade. Inbegriper det att det också är omoraliskt att tillskriva den tillfälligt sinnesförvirrade straffansvar? Även om den tilltalade undgår att straffas innebär en fällande dom ett medvetet tillfogande av lidande från samhällets sida, vilket ger uttryck för dess ogillande av gärningen. Jag skulle därmed vilja påstå att det vore omoraliskt att såväl klandra som straffa den som inte kunnat rå för sitt handlande.

Som framgått syftar kriminalisering till att förebygga brott. Det är dock tveksamt om det genom kriminalisering går att förebygga brott som begås av tillfälligt sinnesförvirrade gärningspersoner. Eftersom gärningspersonen i gärningsögonblicket är mer eller mindre förvirrad är det enligt min uppfattning inte troligt att ett straffhot skulle få denne att avstå från sitt handlande. Rimligtvis beror det dock på förvirringens grad. Kanske är det också utifrån förvirringens grad man bör ta ställning till om det finns förutsättningar för att undgå såväl ansvar som straff.

Man skulle kunna hävda att tillfälligt sinnesförvirrade lagöverträdare inte riktigt "lirar på samma spelplan" som övriga lagöverträdare. Staffrättsskipningens preventiva effekt skulle av den anledningen kanske inte ta skada av att dessa inte straffas som andra för sina gärningar. Å andra sidan skulle man

kunna argumentera för att det vore rimligt att döma och straffa den tillfälligt sinnesförvirrade för den större samhälleliga nyttan. Straffet skulle måhända inte tjäna något till i det enskilda fallet, men det skulle kunna verka avskräckande för samhället i stort. Jag ställer mig dock högst tveksam till att det av allmänpreventiva skäl skulle anses legitimt att verkställa den här typen av straff. Möjligen bör straffrätten istället fokusera på att kommunicera skillnader mellan klandervärda, respektive icke klandervärda, beteenden.

3 Grundläggande förutsättningar för brott

3.1 En otillåten gärning

För att en gärning ska anses otillåten krävs att gärningen uppfyller rekvisiten för ett lagstadgat brott, dvs. att gärningen är så kallat brottsbeskrivningsenlig. Med andra ord brukar man tala om att gärningen ska uppfylla brottets *objektiva* rekvisit.⁶⁸ Vilka gärningar som är otillåtna framgår framför allt av bestämmelser i BrB men även av annan lagstiftning. Straffbestämmelserna beskriver de rekvisit som ska vara uppfyllda för att ett visst brott ska anses begånget samt anger en till brottet gällande straffskala.⁶⁹ Som exempel kan nämnas 3 kap. 1 § BrB där det bl.a. föreskrivs följande; ”Den som berövar annan livet, döms för *mord* till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid.” En konkret gärning, genom handling (eller underlåtenhet) är således brottsbeskrivningsenlig och *kan* komma att bedömas som mord, endast om någon berövar annan livet. Att agerandet i sig inte anses utgöra mord beror på omständigheter som kommer att beskrivas i det följande.

Det är inte enbart ordalydelsen i straffbestämmelserna som avgör huruvida ett agerande är brottsbeskrivningsenligt eller inte. Bestämmelserna kompletteras och tolkas med stöd av vedertagen doktrin och allmänna principer. Bl.a. tillämpas doktrin och principer för att fastställa vilka ageranden som ska anses falla inom straffbestämmelsernas tillämpningsområden. Bestämmelsen om mord är t.ex. inte tillämplig på alla orsakanden av en annan persons död. För att utgöra en rättsstridig gärning krävs dels att gärningspersonen genom ett kontrollerat handlande tagit en otillåten risk, dels att den oönskade följden inträffat på grund av gärningspersonens otillåtna risktagande.⁷⁰ Om det uppstår en oönskad konsekvens till följd av ett icke otillåtet risktagande är agerandet inte brottsbeskrivningsenligt och agerandet utgör därmed inte heller

⁶⁸ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 58 f.

⁶⁹ Asp Ulväng och Jareborg (2013) s. 60.

⁷⁰ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 61 f.

brott.⁷¹ Det följer av konformitetsprincipen att gärningspersonen är straffbar endast om denne varit förmögen att kontrollera sitt handlande och rätta sig efter lagen.⁷²

Anta att en företagen gärning är brottsbeskrivningsenlig. Frågan härnäst är om det föreligger omständigheter som kan rättfärdiga den annars otillåtna gärningen.⁷³ Den som brottsbeskrivningsenligt misshandlar annan kan t.ex. anses ha begått en icke otillåten gärning på grund av att denne själv blivit utsatt för ett brottsligt angrepp och därmed befunnit sig i en ansvarsfrihetsgrundande nödvärnssituation.⁷⁴ På motsvarande sätt kan en annars otillåten skadegörelse accepteras på grund av att en livshotande brand kräver att ett fönster slås sönder (nöd).⁷⁵ Endast vid frånvaro av rättfärdigande omständigheter kan gärningspersonen anses ha begått en otillåten gärning.⁷⁶ Att någon företagit en sådan otillåten gärning innebär dock inte nödvändigtvis att ett brott är begånget.⁷⁷

3.2 Den otillåtna gärningen har förövats uppsåtligen

Förutom brottsbeskrivningsenlighet och frånvaro av rättfärdigande omständigheter förutsätter brott att rekvisiten för personlig skuld är uppfyllda.⁷⁸ Vid sidan om brottets objektiva rekvisit är nu istället brottets s.k. *subjektiva* rekvisit föremål för prövning.⁷⁹ Det följer av 1 kap. 2 § 1 st. BrB att en gärning ska anses som brott endast då den begås uppsåtligen, om inte annat är särskilt föreskrivet. Begreppet uppsåt är inte närmare reglerat i lag trots att det (tillsammans med begreppet oaktsamhet) är avgörande för vilka gärningar som

⁷¹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 62.

⁷² Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 48; jmf Borgeke och Månsson (2019) s. 119.

⁷³ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 59 och 63; strafflagstiftningen listar i princip uttömmande de omständigheter som kan få rättfärdigande verkan, se framför allt Polislag (1984:387) och 24 kap. BrB.

⁷⁴ Se 24 kap. 1 § BrB; jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 210 ff.

⁷⁵ Se 24 kap. 4 § BrB; jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 220 ff.

⁷⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 208.

⁷⁷ Bennet och Radovic (2014) s. 24.

⁷⁸ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 269; jmf 1 kap. 2 § 1 st. BrB.

⁷⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 58.

ska anses brottsliga eller inte. Begreppet har istället givits en relativt flexibel definition i doktrin och genom domstolarnas dömande verksamhet. Begreppet uppsåt kan till viss del sägas forma en straffrättslig skiljeväg mellan ansvar och ansvarsfrihet.⁸⁰

I svensk straffrätt finns det tre allmänt vedertagna uppsåtsformer. Dessa är avsiktssuppsåt, insiktssuppsåt och likgiltighetsuppsåt.⁸¹ Generellt sett krävs inte en viss uppsåtsform för att en gärning ska uppfylla förutsättningarna för brott. Straffansvar är normalt sett alltså inte beroende av viss uppsåtsform och många gånger kan flera uppsåtsformer föreligga för en och samma gärning.⁸²

Avsiktssuppsåt föreligger när en gärning genomförs med syfte att åstadkomma viss följd. Gärningen genomförs ”för att...”. Insiktssuppsåt föreligger istället när följden inte är syftet med gärningen, men däremot en i princip oundviklig följd av densamma. Insiktssuppsåt kräver att gärningspersonen *inser* att följden med hög sannolikhet kommer att inträffa.⁸³ Ett exempel är att gärningspersonen *inser* att elever sannolikt kommer att skadas när denne låter en bomb explodera på skolan i syfte att utpressa skolans rektor.⁸⁴ I exemplet har gärningspersonen såväl avsiktssuppsåt (utpressa rektorn) som insiktssuppsåt (skada eleverna). En gärningsperson begår ett brott med likgiltighetsuppsåt när denne misstänker att en viss följd kan inträffa men i princip inte bryr sig om följden förverkligas eller inte. Gärningspersonen ställer sig *likgiltig* till den potentiella följden och låter sig därmed inte påverkas av detta i sitt handlande.⁸⁵

I enlighet med resonemanget ovan kan frånvaro av uppsåt inte leda till straffansvar. Det finns dock s.k. ursäktande omständigheter som gör att gär-

⁸⁰ Bennet och Radovic (2014) s. 24.

⁸¹ Se bl.a. Jareborg och Ulväng (2016) s. 62.

⁸² Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 286 f.

⁸³ Jareborg och Ulväng (2016) s. 62.

⁸⁴ Jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 289.

⁸⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 291; Jareborg och Ulväng (2016) s. 62 f.

ningspersonen kan ursäktas *helt* trots att denne begått en otillåten och uppsåtlig gärning.⁸⁶ Man skulle kunna säga att man här tar hänsyn till någon slags mänsklig ofullkomlighet.⁸⁷ Ett exempel är en person som ”tar i för mycket” när denne befinner sig i en nödvärnssituation på grund av att denne *svårligen kunde besinna sig*.⁸⁸ Det finns såväl lagstadgade som icke lagstadgade ursäktande omständigheter.⁸⁹ Asp m.fl. argumenterar bl.a. för att en icke självförvållad *tillfällig sinnesförvirring* utgör en oskriven ursäktande omständighet.⁹⁰ Hur det är med den saken kommer att framgå i den fortsatta framställningen.

Att förstå innebörden av begreppet uppsåt är praktiskt sett den mest betydelsefulla uppgiften inom straffrätten. Att reda ut uppsåtsbegreppets omfattning har dock beskrivits som ett av straffrättens mest svårlösta problem.⁹¹ I synnerhet att *bevisa* förekomsten av uppsåt har ansetts vara särskilt besvärligt.⁹² Framför allt förr påstods att det inte går att bevisa uppsåt.⁹³ Det går ju inte att ”se in i huvudet på folk”.⁹⁴ Numera förefaller man vara övervägande överens om att uppsåtsprövningen inte handlar om att kunna fastställa en aktuell föreställning i huvudet hos den tilltalade.⁹⁵ Uppsåtsbedömningen går istället ut på att försöka fastställa den tilltalades inställning och avsikt i förhållande till den företagna gärningen genom att framför allt studera dennes beteende vid gärningsögonblicket. Uppsåtsprövningen genomförs mot bakgrund av sannolikhetsbedömningar och allmänna erfarenheter om mänskligt beteende, samt utifrån hur t.ex. vittnen och den tilltalade själv berättar om händelsen.⁹⁶ Utifrån iakttagelserna drar man sedan slutsatser om gärningspersonens attityd till följden.⁹⁷ Fastän vi inte längre anser att vi behöver kunna se in i huvudet på folk

⁸⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 65.

⁸⁷ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 369.

⁸⁸ Se 24 kap. 6 § BrB om excess; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 376.

⁸⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 65 och 369 ff.

⁹⁰ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 65 och 370 ff.; Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1458.

⁹¹ Agge (1961) s. 254; Jareborg och Ulväng (2016) s. 85.

⁹² Strahl (1976) s. 127 f.; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 294; Jareborg och Ulväng (2016) s. 85 f.; Borgeke och Månsson (2019) s. 118.

⁹³ Jareborg och Ulväng (2016) s. 85.

⁹⁴ Jareborg och Ulväng (2016) s. 85; Jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 294.

⁹⁵ Jareborg och Ulväng (2016) s. 85 f.; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 294.

⁹⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 294 f.

⁹⁷ Jareborg och Ulväng (2016) s. 308.

innebär det inte att det blivit enkelt att bevisa uppsåt.⁹⁸ På grund av svårigheterna med att bevisa uppsåt är Strahl av uppfattningen att det nog allt som oftast blir den tilltalades handling som får tala för sig själv.⁹⁹

Gemensamt för de tre ovan nämnda uppsåtsformerna är att de ställer ett krav på att gärningspersonen har en förhållandevis korrekt föreställning av gärningen.¹⁰⁰ En kontrollerad, medveten handling är idag ofta signifikant för en uppsåtlig gärning.¹⁰¹ ”Gärningsmannen styr sitt beteende under fullständig medvetenhet om vad som händer”.¹⁰² En intressant fråga i sammanhanget är var gränsen går mellan en omedveten gärning och en medveten uppsåtlig gärning.¹⁰³ Det är som nämnts mycket svårt att fastställa uppsåtets omfattning, i synnerhet dess yttersta gräns.¹⁰⁴ En förutsättning för att uppsåt över huvud taget ska anses kunna föreligga är att gärningspersonen ”har varit i tillräckligt grad medveten om sitt handlande”.¹⁰⁵ När är en gärningspersons föreställning om verkligheten *tillräckligt* felaktig för att det ska innebära bristande uppsåt?

Ponera att någon har ihjäl en annan person i tron om att denne *är* djävulen. I detta fall skiljer sig gärningspersonens verklighetsbild så markant från den faktiska verkligheten att uppsåt till mord inte kan föreligga.¹⁰⁶ Gärningspersonens verklighetsbild är ”tillräckligt” felaktig för uppsåtsbrist. Anta istället att personen i exemplet förstår att denne har ihjäl en människa men nu i tron om att människan är *besatt* av djävulen. Frågan inställer sig då om gärningspersonens verklighetsbild i detta fall är tillräckligt felaktig för att det ska föreligga uppsåtsbrist. I det här fallet har gärningspersonen trots allt uppsåt till

⁹⁸ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 295.

⁹⁹ Strahl (1976) s. 128.

¹⁰⁰ Bennet och Radovic (2014) s. 26.

¹⁰¹ Bennet och Radovic (2014) s. 26; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 281 och 285.

¹⁰² Ulväng (2018) kommentar till 1 kap. BrB s. 12.

¹⁰³ Jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 275.

¹⁰⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 286.

¹⁰⁵ SOU 1996:185 del 1 s. 84.

¹⁰⁶ Jmf Linköpings tingsrätt B 551-19 s. 7; Det här följer av den s.k. täckningsprincipen. Enligt principen måste uppsåtet ”täcka” samtliga rekvirit i förhållande till den otillåtna gärningen och dess följd. För att begå ett uppsåtligt mord krävs att gärningspersonen haft uppsåt dels till att *beröva livet*, dels till att den som berövas livet är en *människa*. Se 3 kap. 1 § BrB, Jareborg och Ulväng (2016) s. 61 samt Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 287.

att dels *beröva livet*, dels till att den som berövas livet är *en människa* (om än besatt av djävulen).

Med hänvisning till den s.k. skuldprincipen har man i två SOUer argumenterat för att det inte är rimligt att det senare exemplet ovan medför straffansvar.¹⁰⁷ Skuldprincipen förmedlar en straffrättslig fundamental utgångspunkt som kortfattat innebär att endast den som kunnat rå för sitt handlande ska tillskrivas straffansvar.¹⁰⁸ Principen kan sägas härstamma från den s.k. konformitetsprincipen som i sin tur innebär att det är orättfärdigt att tillskriva någon straffansvar som inte haft förmåga eller tillfälle att rätta sig efter lagen.¹⁰⁹ Ulväng beskriver skuldprincipen som en grundläggande hörnsten i straffrätten och konformitetsprincipen kan sägas utgöra en aspekt av skuldprincipen.¹¹⁰ I utredningarna argumenteras för att en person som har vanföreställningar, t.ex. på grund av en akut psykos, måste anses ha förlorat kontrollen över sina handlingsskäl. Personen sägs därmed sakna förmåga att förstå innebörden av sitt handlande vilket, med hänvisning till skuldprincipen, medför att det vore orättfärdigt att utdöma straff. Trots uppsåt bör gärningspersonen kunna ursäktas när dennes sinnestillstånd väsentligen påverkar förmågan att kontrollera handlandet eller förmågan att förstå innebörden av handlandet.¹¹¹ Resonemanget liknar det som förs av Asp m.fl. ovan. Det återstår som sagt att se hur andra resonerar i frågan.¹¹²

”Som påpekats ovan är skuldprincipen inte endast en grundläggande hörnsten inom straffrätten. Det kan hävdas att ansvar och klander utan skuld är begreppsligt obegripligt och att det under alla omständigheter är djupt orättfärdigt att klandra någon och hålla denne ansvarig om man inte ådagalagt erforderlig skuld i förhållande till den brottsbeskrivningsenliga följden.”¹¹³

¹⁰⁷ SOU 2002:3 s. 232 f.; SOU 2012:17 del 2 s. 525.

¹⁰⁸ Bennet och Radovic (2014) s. 34; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 274.

¹⁰⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 270 f.; SOU 2002:3 s. 231; jmf SOU 1996:185 del 1 s. 50 ff.

¹¹⁰ Ulväng (2011/12) s. 551 och 558 f.; jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 274.

¹¹¹ SOU 2002:3 s. 232; SOU 2012:17 del 2 s. 524.

¹¹² Se den fortsatta framställningen, framför allt kap. 6 och 7.

¹¹³ Magnus Ulväng i *Straffansvar och självförvållat rus m.m.*, Juridisk tidskrift, Nr 3, 2011/12 s. 548.

4 Tillfällig sinnesförvirring

4.1 Tillståndets definition

Det förekommer att brott begås av personer som i gärningsögonblicket inte var ”sig själva”.¹¹⁴ I straffrätten brukar man då tala om ett tillstånd *av tillfällig sinnesförvirring*. Tillståndet beskrivs kunna kännetecknas bl.a. av omtöckning vid epilepsianfall, förändringar i blodsockernivån hos diabetiker samt förvirring på grund av chock, feber eller slag mot huvudet. Förvirring som uppstår i anslutning till uppvaknande ur hypnos, narkos eller sömn kan också omfattas av termen, liksom oväntade personlighetsrubbnings på grund av alkohol, droger eller medicin efter intag enligt ordination om det sker omedvetet eller annars utan egen skuld.¹¹⁵ Oväntade överreaktioner som utlöses efter måttligt intag av alkohol går ofta under benämningen *patologiskt rus*.¹¹⁶ Om den sinnesförvirrade själv bedöms ha orsakat förvirring brukar man tala om *självförvållad tillfällig sinnesförvirring*.¹¹⁷ I motsats till de tillstånd som bedöms ha åstadkommit *utan* egen skuld är hanteringen av självförvållad tillfällig sinnesförvirring reglerad i lag.¹¹⁸

I t.ex. SOUer beskrivs tillståndet *tillfällig sinnesförvirring* separat från andra psykiska störningar, även om tillstånden många gånger delar kännetecknande symptom.¹¹⁹ Det här gäller särskilt relationen mellan tillfällig sinnesförvirring och allvarlig psykisk störning.¹²⁰ Vid studium av rättstillämpning och juridisk doktrin är det också svårt att se hur man gör åtskillnad på tillstånden och om det över huvud taget är något som ska göras.¹²¹ Det är således inte helt enkelt

¹¹⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370.

¹¹⁵ Se bl.a. SOU 1996:185 del 1 s. 551; SOU 2012:17 del 2 s. 937 f.; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370; Bennet (2019/20) s. 2.

¹¹⁶ Se bl.a. NJA 1968 s. 471; NJA 2001 s. 899 *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*; RH 1981:176; SOU 1996:185 del 1 s. 509.

¹¹⁷ Jmf Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 368.

¹¹⁸ Se 1 kap. 2 § 2 st. BrB.

¹¹⁹ Jmf bl.a. SOU 1996:185 del 1 s. 491 ff. och 551 ff.; SOU 2002:3 s. 145 och 157.

¹²⁰ Jmf bl.a. SOU 1996:185 del 1 s. 509 ff. och 551 ff.; SOU 2002:3 s. 145 och 157.

¹²¹ Jmf bl.a. Borgeke och Månsson (2019) s. 649 ff.; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 373 ff.

att få ett grepp om vilka psykiskt drabbande tillstånd som omfattas av begreppet *tillfällig sinnesförvirring*. Av det studerade materialet framgår inte heller innebörden av att förvirringen är just *tillfällig*. Om det ska röra sig om minuter, timmar eller dagar förefaller vara oklart.

Allvarlig psykisk störning kännetecknas framför allt av tillstånd av psykotisk karaktär. Det kan bl.a. ta sig uttryck i form av hallucinationer, vanföreställningar och annan förvirring. Hit räknas också allvarliga depressioner liksom psykoser som kan drabba den som brukat alkohol eller narkotika. Störningens art och grad är avgörande för om den bedöms vara allvarlig eller inte.¹²² En psykisk störning kan t.ex. tillta i grad vilket gör att den tillfälligt bedöms vara allvarlig.¹²³ Det finns lagstöd för att allvarliga psykiska störningar kan påverka rättstillämpningen.¹²⁴ Det finns däremot inte lagstöd för att tillfälliga sinnesförvirringar kan påverka rättstillämpningen.¹²⁵ Det här, i förening med annat, skapar problem vilket kommer att framgå ytterligare av den fortsatta framställningen.

4.2 Diskussionen före BrB

Före BrBs ikraftträdande år 1965 utgjorde tillräknelighetsläran grunden för svensk straffpolitik och således även straffrätten. De s.k. otillräkneliga ansågs sakna förmåga att ta ansvar och bedömdes därav inte kunna begå brott i SLs mening.¹²⁶ Efter att läkare hade konstaterat att den misstänkte var otillräknelig ansågs hantering av densamme ligga utanför domstolens kompetensområde.¹²⁷ Den enskilde kunde dock bli föremål för såväl öppen som sluten sjukvård om det ansågs föreligga ett vårdbehov.¹²⁸ Till de otillräkneliga räknades barn under 15 år och psykiskt avvikande personer, inklusive de som utan egen skuld vid gärningstillfället drabbats av en tillfällig sinnesförvirring.¹²⁹ Såväl

¹²² SOU 2002:3 s. 145 f.

¹²³ Jmf SOU 2002:3 s. 146.

¹²⁴ Se bl.a. 30 kap. 6 § BrB.

¹²⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370.

¹²⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370.

¹²⁷ SOU 1956:55 s. 45.

¹²⁸ SOU 1956:55 s. 45; jmf Borgeke och Månsson (2019) s. 132.

¹²⁹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370; se 5 kap. 5 § 2 st. SL.

långvariga som kortvariga tillstånd av sinnesförvirring ledde till straffrihet enligt SL och tillräknelighetsläran.¹³⁰ Den otillräknelige kunde däremot bli föremål för andra typer av ingripanden, däribland psykiatrisk tvångsvård. I dessa fall utgjorde dock inte gärningen den främsta grunden för omhändertagandet utan snarare den enskildes behov av vård och samhällets behov av skydd mot denne. Otillräknelig bedömdes den vara som lidit av en grav form av psykisk störning vid gärningstillfället.¹³¹ Den otillräknelige ansågs inte ha förmåga att förstå sitt handlande och inse felaktigheten i handlandet eller felaktigheten att agera enligt sin instinkt.¹³²

Under i stort sett hela dess giltighetstid innehöll SL ett stadgande avseende straffansvar vid tillfällig sinnesförvirring vars lydelse under SLs giltighetstid förblev i princip oförändrad. Med stöd av bestämmelsen kunde den som begått ett brott under en icke självförvållad, allvarlig, tillfällig sinnesförvirring särbehandlas och frias från ansvar.¹³³ Efter en lagändring år 1946 hade stadgandet följande formulering:

”Har någon utan eget vållande tillfälligt råkat i sådant tillstånd, att han är från sina sinnens bruk, må straff ej heller ådömas för gärningen, som han i det tillståndet begår.”

5 kap. 5 § 2 st. SL¹³⁴

Trots regleringens långa varaktighetstid var den vid flera tillfällen föremål för kritik.¹³⁵ I bl.a. en SOU från år 1942 diskuterades frågan om det över huvud taget behövdes en särskild ansvarsfrihetsregel avseende tillfällig sinnesförvirring. Betydelsen av förvirringens varaktighet ifrågasattes och strafflagsberedningen hävdade att kortvariga psykiska rubbningar inte kunde särskiljas, och därmed inte heller skulle särbehandlas, i förhållande till långvariga tillstånd.¹³⁶ Beredningens synpunkter fick dock inte gehör i lagstiftningsarbetet. Departementschefen och lagrådet var överens om att tillfälliga förvirringstillstånd som kunde motivera straffrihet fortsatt skulle regleras i lag. En liknande

¹³⁰ SOU 1988:7 s. 149.

¹³¹ SOU 1996:185 del 1 s. 493.

¹³² Strahl (1976) s. 76.

¹³³ SOU 1988:7 s. 154.

¹³⁴ Prop. 1945:207 s. 2; SOU 1988:7 s. 156.

¹³⁵ SOU 1988:7 s. 154.

¹³⁶ SOU 1942:59 s. 79; SOU 1988:7 s. 154.

diskussion skulle dock återupprepas i och med BrB-reformen drygt tio år senare.¹³⁷

I och med BrB-reformen frångicks läran om tillräknelighet vid skuldprövningen.¹³⁸ Följden härav blev att alla skulle anses kapabla att ansvara för sina gärningar.¹³⁹ Nu skulle fler kunna dömas till ansvar samtidigt som möjligheten att döma någon till fängelse begränsades. Med stöd av behandlingsideologiska argument motiveras numera vårdpåföljder istället för fängelse. Traditionella principer om proportionell vedergällning och skuld har frångåtts medan idéer om individualprevention har blivit allt mer etablerade.¹⁴⁰ Samtidigt framhålls i utredningen till den nya s.k. *Skyddslagen* att brott enligt huvudregeln måste medföra en samhällsreaktion även om det inte i det enskilda fallet föreligger ett behov av att förebygga återfall i brott. Anledningen härtill är att man inte vill äventyra den allmänna laglydnaden. I samhällsskyddets intresse ska numera allmänt gälla att även sinnessjuka och sinnesslöa blir föremål för ingripande åtgärder.¹⁴¹

I strafflagberedningens lagförslag, till vad som så småningom blev BrB, ingick en bestämmelse likt 5 kap. 5 § 2 st. SL.¹⁴² En reglering avseende strafffrihet vid icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring ansågs dock numera obehövlig och avskaffades helt i och med lagändringen.¹⁴³ Lagstiftaren förutsatte att tillfällig sinnesförvirring skulle innebära bristande uppsåt och en särskild reglering ansågs av den anledningen inte nödvändig.¹⁴⁴

Redan innan BrB trätt i kraft, men efter att den utfärdats, ifrågasattes det oklara rättsläget och uppfattningen om att någon särskild reglering inte behövdes.¹⁴⁵ Kritiken ledde till att departementschefen, i förarbeten till BrBs

¹³⁷ SOU 1988:7 s. 155 f.

¹³⁸ Strahl (1976) s. 77; Borgeke och Månsson (2019) s. 133.

¹³⁹ Strahl (1976) s. 77 f.

¹⁴⁰ Bennet (2019/20) s. 2.

¹⁴¹ SOU 1956:55 s. 273 f.

¹⁴² Strahl (1976) s. 94 f.

¹⁴³ Strahl (1976) s. 94 f.; Borgeke och Månsson (2019) s. 647; jmf 1 kap. 2 § BrB.

¹⁴⁴ NJA II 1962 s. 510; Borgeke och Månsson (2019) s. 647.

¹⁴⁵ SOU 1996:185 del 1 s. 552.

promulgationslag, gav ett förtydligade av innebörden att gärningar som begås då någon utan eget vållande råkat i tillfällig sinnesförvirring fortsättningsvis, liksom före BrB, inte kommer att bedömas som brott.¹⁴⁶ Kort sagt innebar reformen att långvariga tillstånd av sinnesförvirring härefter skulle omhändertas i påföljdsledet medan man övergav en reglering av kortvariga icke självförvållade förvirringstillstånd.¹⁴⁷ Rättsläget avseende de kortvariga tillstånden föreställdes dock vara detsamma då som nu.¹⁴⁸

4.3 Diskussionen efter BrB

Sedan BrBs ikraftträdande år 1965 finns det ingen strafflagstiftning som reglerar icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring. Det infördes dock en reglering avseende *självförvållade* tillfälliga sinnesförvirringar i 1 kap. 2 § 2 st. BrB som alltså är gällande. Av bestämmelsen framgår att gärningar som begås under en tillfällig sinnesförvirring, som uppkommit av egen skuld, inte föranleder att gärningen inte kan anses utgöra brott.¹⁴⁹ Det innebär att även den som blivit förvirrad, efter t.ex. medvetet intag av alkohol, kan anses ha agerat uppsåtligt eller oaktsamt och därmed uppfylla förutsättningarna för straffrättsligt ansvar.¹⁵⁰ När bestämmelsen infördes avsåg lagstiftaren inte att den skulle tillämpas e contrario, dvs. då någon *utan* egen skuld blivit tillfälligt sinnesförvirrad.¹⁵¹ Samtidigt menade man att det som gällt enligt 5 kap. 5 § 2 st. SL skulle gälla även fortsättningsvis, men att en bestämmelse därom var meningslös eftersom ansvarsfrihet vid tillfällig sinnesförvirring ändå skulle åstadkommas i och med uppsåtsprövningen.¹⁵² I motsats till det sagda, visade

¹⁴⁶ NJA II 1962 s. 510; NJA II 1964 s. 110; Strahl (1976) s. 95; SOU 1996:185 del 1 s. 552; Borgeke och Månsson (2019) s. 647.

¹⁴⁷ Se bl.a. Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1456 och 1459.

¹⁴⁸ Jmf Strahl (1976) s. 95.

¹⁴⁹ SOU 1988:7 s. 157.

¹⁵⁰ Ulväng (2018) kommentar till 1 kap. BrB s. 23.

¹⁵¹ SOU 1996:185 del 1 s. 551; SOU 2012:17 del 2 s. 546.

¹⁵² SOU 1996:185 del 1 s. 552.

det sig relativt snart att man i förarbeten och inom juridisk doktrin var tämligen överens om att uppsåt kan föreligga trots tillfällig sinnesförvirring.¹⁵³ En uppfattning som än idag lever kvar.¹⁵⁴

Strahl ifrågasätter varför en bestämmelse likt 5 kap. 5 § 2 st. SL plötsligt skulle vara onödig. Han förstår inte vad som kan ha hänt som gör att en sådan bestämmelse inte skulle behövas. Han tycker sig kunna urskilja en åtstramning av uppsåtsrekvisitet i förarbetena till BrB vilket skulle kunna vara en förklaring.¹⁵⁵ Att så skulle vara fallet kan dock ha blivit dementerat relativt snart med hänvisning till rättspraxis kort efter BrBs införande.¹⁵⁶

Strahl verkar vara av uppfattningen att det måste finnas mekanismer som möjliggör friande domar vid förekomsten av icke självförvållade förvirringstillstånd.¹⁵⁷ Han menar att man kan, och bör, nå sådana utgångar genom att ta fasta på Departementschefens uttalande.¹⁵⁸ Sedan Strahl konstaterande detta på 1960- och 70 talet¹⁵⁹ har Departementschefens uttalande upprepade gånger lagts till grund för att det skulle finnas en oskriven ansvarsfrihetsregel.¹⁶⁰ Ett exempel som förtjänar att framhållas är ett utdrag ur en proposition från år 1994:

”Även fortsättningsvis kan de tillfällig sinnesförvirrade, på grund av förarbetsuttalandet år 1964, gå fria från ansvar medan de psykisk sjuka kommer att fällas till ansvar för brott.”¹⁶¹

I samma stycke beskrivs rättsläget som ologiskt och att det så småningom

¹⁵³ Strahl (1976) s. 78 och 93; Jareborg (1969) s. 353 f.; SOU 1988:7 s. 160 f.; SOU 1996:185 del 1 s. 552.

¹⁵⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370 f.; Ulväng (2018) kommentar till 1 kap. BrB s. 11; Borgeke och Månsson (2019) s. 647; se vidare i avsnitt 6.2 och i avsnitt 7.4.3.

¹⁵⁵ Strahl (1976) s. 95.

¹⁵⁶ Strahl (1976) s. 95; jmf Strahl (1970) *Svensk rättspraxis - straffrätt 1965-1968* s. 352 och NJA 1968 s. 471 där HD ansåg att en man hade haft uppsåt trots att han befunnit sig i en tillfällig sinnesförvirring, s.k. patologiskt rus.

¹⁵⁷ Strahl (1976) s. 95.

¹⁵⁸ Strahl (1965) s. 380; Strahl (1976) s. 95.

¹⁵⁹ Strahl (1965) s. 380 och Strahl (1976) s. 95.

¹⁶⁰ Se bl.a. Jareborg (1969) s. 353; SOU 1988:7 s. 158 f.; SOU 1996:185 del 1 s. 552 och s. 556; SOU 2012:17 del 2 s. 546 f.; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 371; Borgeke och Månsson (2019) s. 646.

¹⁶¹ Prop. 1993/94:130 s. 50.

vore önskvärt med en reform i och med dess oförenlighet med legalitetsprincipen att inte ha ansvarsfrihetsregeln reglerad i lag. Samtidigt tycker regeringen inte att det är lämpligt att lagfästa en ansvarsfrihetsregel som skulle innebära att man gör skillnad på lång- och kortvariga förvirringstillstånd.¹⁶²

Enligt Asp m.fl. förefaller det så gott som tveklöst att en tillfällig sinnesförvirrad person som inte är ”sig själv” ändå kan ha vissa avsikter och förstå sitt handlande.¹⁶³ Vidare är de av uppfattningen att det existerar en oskriven undantagsregel som skulle aktualiseras efter att rätten konstaterat att gärningspersonen gjort sig skyldig till en oaktsam eller uppsåtlig otillåten gärning, dvs. som en ursäktande omständighet.¹⁶⁴ Asp m.fl. anser att undantaget bör kunna tillämpas oberoende av störningens klassificering. Det ska dock alltid ske under förutsättningen att tillståndet inte är självförvållat. De menar t.ex. att det vore ”märkligt” att en tillfällig sinnesförvirring skulle förlora sin ursäktande karaktär då den anses utgöra en allvarlig psykisk störning.¹⁶⁵ Asp m.fl. är dock osäkra på om tillfällig sinnesförvirring såsom ursäktande omständighet skulle godtas i praxis.¹⁶⁶

Med hänvisning till den sparsamma rättspraxis på området skriver Borgeke¹⁶⁷ och Månsson¹⁶⁸ att det inte går att dra några slutsatser kring om en oskriven ansvarsfrihetsregel fått genomslag eller inte. Enligt dem är det dock direkt felaktigt att hävda att en ansvarsfrihetsregel som riktas mot fall av tillfällig sinnesförvirring är obehövlig.¹⁶⁹ Till stöd för det anförda hänvisar de till att uppfattningen om att en regel vore obehövlig vilar på föråldrade föreställningar om uppsåtsrekvisitet. Borgeke och Månsson är vidare av uppfattningen att det finns goda sakliga skäl för att bevilja frihet från ansvar för den som

¹⁶² Prop. 1993/94:130 s. 49 f.

¹⁶³ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 371; jmf Strahl i avsnitt 2.3.

¹⁶⁴ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 371; jmf bl.a. Leijonhufvud, Wennberg och Ågren (2015) s. 111 ff., de listar inte tillfällig sinnesförvirring som en ansvarsfrihetsgrund.

¹⁶⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 374 f.

¹⁶⁶ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 371; Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1459.

¹⁶⁷ Martin Borgeke, hedersdoktor vid juridiska fakulteten i Uppsala och f.d. justitieråd.

¹⁶⁸ Catharina Månsson, hovrättsråd i Hovrätten över Skåne och Blekinge.

¹⁶⁹ Borgeke och Månsson (2019) s. 647 ff.

begått en uppsåtlig eller oaktsam otillåten gärning under påverkan av en icke självförvållad sinnesförvirring.¹⁷⁰

Numera verkar man som nämnts vara enig om att uppsåt kan föreligga trots tillfällig sinnesförvirring, i motsats till vid tiden för BrB-reformen.¹⁷¹ Det har gjorts ett flertal försök med att återinföra en bestämmelse likt 5 kap. 5 § 2 st. SL.¹⁷² Förslagen har kort sagt inneburit att den som begått en rättsstridig handling utan att kunna rå för det, t.ex. på grund av en icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring, ska frikännas.¹⁷³ Utredningarna har dock aldrig lett till lagstiftning.¹⁷⁴ Förslagen har bl.a. motiverats med att uppsåtsregleringen inte anses utgöra ett tillräckligt skydd mot att de tillfälligt sinnesförvirrade tillskrivs straffansvar.¹⁷⁵ Flera gånger hänvisar man till situationer som kan liknas vid, eller är identiska med, exemplet med personen som anses vara besatt av djävulen i avsnitt 3.2.¹⁷⁶ Ett annat exempel som nämns är en person som angriper andra personer i tron att denne befinner sig i ett krig.¹⁷⁷ Enligt den befintliga lagstiftningen kan en person mycket väl uppfylla brottsförutsättningarna när denne t.ex. dödar en människa i tron att denne är besatt av djävulen. En sjukligt grundad missuppfattning behöver inte innebära att gärningspersonen inte velat utföra handlingen.¹⁷⁸ I utredningarna argumenteras dock för att det vore orimligt och orättfärdigt att tillskriva den tillfälligt sinnesförvirrade gärningspersonen straffansvar trots att denne uppsåtligen begått den otillåtna gärningen.¹⁷⁹ Det anses strida mot skuldprincipen.¹⁸⁰

”Kanske är människans gåtfullhet för stor för att det skall kunna finnas några enkla svar och entydiga lösningar på de problem som hänger samman med den komplicerade frågan om sambandet mellan brotthet och sinnessjukdom.”¹⁸¹

¹⁷⁰ Borgeke och Månsson (2019) s. 647 ff.

¹⁷¹ Borgeke och Månsson (2019) s. 647; Ulväng (2018) kommentar till 1 kap. BrB s. 11.

¹⁷² SOU 1988:7 s. 207; SOU 1995:185 del 1 s. 560 och 581; SOU 2002:3 s. 363 ff.; SOU 2012:17 del 2 s. 937.

¹⁷³ Se bl.a. SOU 1996:185 del 1 s. 562 och SOU 2002:3 s. 247 ff.

¹⁷⁴ Se t.ex. svarsskrivelsen s. 3.

¹⁷⁵ SOU 1988:7 s. 160 f.

¹⁷⁶ SOU 1988:7 s. 160; SOU 2002:3 s. 232 f.; SOU 2012:17 del 2 s. 524 f.

¹⁷⁷ SOU 2002:3 s. 232; SOU 2012:17 del 2 s. 512 och s. 525

¹⁷⁸ Jmf SOU 1988:7 s. 160 f.

¹⁷⁹ SOU 1988:7 s. 161; SOU 2002:3 s. 233; SOU 2012:17 del 2 s. 512 och 525.

¹⁸⁰ SOU 2002:3 s. 233; SOU 2012:17 del 2 s. 525; jmf avsnitt 3.2.

¹⁸¹ Roger Qvarsell i SOU 2002:3 s. 227.

5 Förhållandet till strafflindring, fängelseförbudet och förutsättningarna för RPV

5.1 Inledning

Som nämnts är tillräknelighet inte längre en förutsättning för brott. Följden av detta är som sagt att såväl små barn som totalt verklighetsfrånvända eller psykotiska personer kan begå brott.¹⁸² Läran om tillräknelighet är dock alltså närvarande i vårt straffrättssystem på så vis att den numera präglar påföljdsvalet istället för frågan om ansvar.¹⁸³ Detta framträder när man studerar 29 kap. 3 § 1 st. 2 p., 30 kap. 6 § och 31 kap. 3 § BrB. Enligt bestämmelserna kan det föreligga förbud mot att utdöma fängelse och vara möjligt att meddela vårdpåföljd, alternativt vara möjligt att ge strafflindring, om det anses föreligga ett kausalsamband mellan gärningspersonens psykiska ohälsa och det begångna brottet.¹⁸⁴ Det här är således frågor som rättstillämparen ställs inför först *efter* att den psykiskt avvikande gärningspersonen bedömts ansvara för sitt otillåtna agerande.

5.2 Strafflindring

Som förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som är förskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande.

29 kap. 3 § 1 st. 2 p. BrB

Som nämnts i avsnitt 3.2 kan en gärningsperson helt undgå straffansvar på grund av att den otillåtna gärningen anses vara ursäktlig. Om man anser att

¹⁸² Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1456; jmf avsnitt 2.3.

¹⁸³ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1456; SOU 1996:185 del 1 s. 493; SOU 2012:17 del 2 s. 505.

¹⁸⁴ SOU 1996:185 del 1 s. 493.

det inte finns tillräckliga skäl att helt ursäkta gärningspersonen kan det ändå föreligga omständigheter som kan påverka gärningens klandervärdhet i förmildrande riktning.¹⁸⁵ Enligt 29 kap. 3 § BrB kan nämligen omständigheter som påverkat gärningspersonen vid gärningsögonblicket verka förmildrande vid straffvärdesbedömningen.¹⁸⁶ Omständigheterna som listas i paragrafen är en icke uttömmande uppräkningslista på omständigheter som kan påverka brottets svårhet i förmildrande riktning. Straffvärdeminskningens omfattning beror på den förmildrande omständighetens styrka. Ju större inverkan omständigheten har haft på gärningspersonens agerande, desto lindrigare blir straffet.¹⁸⁷ I enlighet med bestämmelsens ordalydelse kan straffvärdet för ett begånget brott sättas ner till följd av att gärningspersonen hade nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande.¹⁸⁸

Om någon begår ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning kan det medföra att denne inte får dömas till fängelse. Se vidare i avsnitt 5.3. Ibland är dock omständigheterna sådana att gärningspersonen visserligen lider av en allvarlig psykisk störning, men att det inte är i sådan grad att fängelseförbudet kan tillämpas. Det kan bero på att tillståndet inte bedöms ha varit tillräckligt varaktigt eller allvarligt. Det kan också bero på att gärningspersonens förmåga att inse gärningens innebörd inte bedöms ha varit tillräckligt nedsatt. I dessa fall kan strafflindring aktualiseras istället.¹⁸⁹ Rättstillämparen sägs kunna vara relativt frikostig med att tillämpa förmildrande omständigheter eftersom det är till fördel för den dömda.¹⁹⁰

Enligt Ulvängs lagkommentar till 29 kap. 3 § 1 st. 2 p. BrB inbegriper begreppet *allvarlig psykisk störning* bl.a. grav psykisk funktionsnedsättning och

¹⁸⁵ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 369.

¹⁸⁶ Jmf med t.ex. 29 kap. 5 § BrB och de s.k. ”billighetsskälerna” som också kan verka förmildrande vid straffvärdesbedömningen. Billighetsskälerna är dock hänförliga till gärningspersonens person och dennes agerande *efter* gärningsögonblicket.

¹⁸⁷ Prop. 2009/10:147 s. 44.

¹⁸⁸ Se föregående sida, 29 kap. 3 § 1 st. 2 p. BrB.

¹⁸⁹ Ulväng (2018) kommentar till 29 kap. BrB s. 1369.

¹⁹⁰ Ulväng (2018) kommentar till 29 kap. BrB s. 1366; jmf med försvårande omständigheter i 29 kap. 2 § BrB.

psykosor. Ifråga om vad som kan utgöra annan *psykisk störning* anges bl.a. autism och andra varaktiga psykiska funktionshinder. *En sinnesrörelse* ska förstås som viss förekomst av tillfällig upprördhet eller depression. De tillstånd som kan inrymmas under *annan orsak* är bl.a. ”vissa former av extrem utmattning, trötthet eller sjukdomstillstånd (bl.a. hög feber)”.¹⁹¹

5.3 Fängelseförbudet och förutsättningarna för RPV

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska rätten beakta

1. om brottet har ett högt straffvärde
2. om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård
3. om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt,
4. omständigheterna i övrigt.

Rätten får inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Detta gäller dock inte om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga på det sätt som anges i första stycket.

Om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut, ska den tilltalade vara fri från påföljd.

30 kap. 6 § BrB

I enlighet med paragrafens ordalydelse föreligger det i vissa fall förbud mot att välja fängelse som påföljd för brott. Förbudet är tillämpligt enbart avseende gärningspersoner som vid gärningstillfället hade en allvarlig psykisk störning. Det är domstolen som avgör om den tilltalade begick gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning eller inte.¹⁹² I sin bedömning är domstolen inte bunden av medicinska utlåtanden men Ulväng, som författat lagkommentaren, förmodar att rätten så gott som alltid fattar beslut i linje med läkarutlåtandena.¹⁹³

¹⁹¹ Ulväng (2018) kommentar till 29 kap. BrB s. 1369 f.

¹⁹² Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1455 f.

¹⁹³ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1456.

Definitionen av allvarlig psykisk störning avseende fängelseförbudet överensstämmer i stort med beskrivningen av allvarlig psykisk störning som kan ge strafflindring. Prefixet *allvarlig* används något mer frekvent i förhållande till fängelseförbudet.¹⁹⁴ Härtill nämns inte psykos i kommentaren till 30 kap. 6 § BrB, men däremot tillstånd av ”psykotisk karaktär”.¹⁹⁵ Vidare framhålls, i relation till fängelseförbudet, att en allvarlig psykisk störning enligt huvudregeln ska vara ”någorlunda varaktig”.¹⁹⁶ Men föga förvånande är det som nämnts inte enkelt att dra en gräns mellan kortvariga och långvariga tillstånd. Det förekommer att personer har långvariga psykiska störningar som kan ”nå sin kulmen” genom förekomsten av bl.a. vanföreställningar och hallucinationer vilket innebär att personen för stunden drabbas av en TAPS (tillfällig allvarlig psykisk störning).¹⁹⁷

Enligt Ulvängs BrB-kommentar, med hänvisning till de s.k. *Falumorden*¹⁹⁸, ska tillfälliga psykos inte behandlas som allvarlig psykisk störning och påverka påföljdsvalet. Istället sägs att *reglerna* om tillfällig sinnesförvirring ska tillämpas.¹⁹⁹ Vilka regler som åsyftas eller hur det skulle kunna påverka utgången i målen framgår inte.

Tidigare var fängelseförbudet mer strikt.²⁰⁰ Från och med en lagändring år 2008 är bestämmelsen, beroende på hur man set det, inte riktigt lika gynnsam mot brottslingarna. Numera *kan* fängelse väljas som påföljd om det föreligger *synnerliga skäl*, ett tillägg som inte gällde före år 2008. En av anledningarna till lagändringen var bl.a. förekomsten av TAPS. Förut var det möjligt att en gärningsperson som begått brott under en TAPS helt undgick påföljder av

¹⁹⁴ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1457 f.; jmf Ulväng (2018) kommentar till 29 kap. BrB s. 1369 f.; se avsnitt 5.2.

¹⁹⁵ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1457; jmf Ulväng (2018) kommentar till 29 kap. BrB s. 1369.

¹⁹⁶ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1457.

¹⁹⁷ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1457 f.

¹⁹⁸ NJA 1995 s. 48 *Falumorden*; se vidare i avsnitt 6.2.

¹⁹⁹ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1458.

²⁰⁰ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1455; SOU 2012:17 del 2 s. 511; jmf Borgeke och Månsson (2019) s. 647 f.

mer ingripande slag. Det berodde dels på det absoluta fängelseförbudet, dels på att det normalt inte föreligger ett vårdbehov eftersom en TAPS är just tillfällig. En sådan ordning ansågs inte tillfredsställande vilket bl.a. föranledde lagändringen. Således har ”bristen” avseende straffbarheten av gärningspersoner med TAPS åtgärdats.²⁰¹

Det som kan tala *för* att synnerliga skäl föreligger kan bl.a. vara om gärningspersonen själv orsakat tillståndet.²⁰² Om man med detta menar t.ex. orsakande av ”förutsebara” rus eller även patologiska rus framgår inte.²⁰³ Något ytterligare som kan tala *för* att synnerliga skäl föreligger är att gärningspersonen haft rationella motiv till gärningen. Motsatsvis talar irrationella motiv *mot* att synnerliga skäl föreligger.²⁰⁴ Återigen aktualiseras exemplet med gärningspersonen som tror att denne angriper en person som är *besatt* av djävulen. Gärningspersonen bedöms ha uppsåt eftersom denne har en korrekt uppfattning om gärningsrekvisitet – att denne angriper *en människa*.²⁰⁵ Däremot brister gärningspersonens insikter i förhållande till gärningens omkringliggande faktorer. Det senare lär tala *mot* att synnerliga skäl ska anses föreligga vilket innebär att rätten är förbjuden att välja fängelse som påföljd.²⁰⁶

Om någon begått ett brott och fängelseförbudet är tillämpligt kan påföljden istället bestämmas till RPV (rättspsykiatrisk vård). En förutsättning för RPV är att gärningspersonen *vid domstillfället* ännu lider av en allvarlig psykisk störning och att denne har behov av psykiatrisk tvångsvård. Således kan RPV aldrig aktualiseras om brottet begåtts under en TAPS. En ytterligare förutsättning för RPV är att straffvärdet för det begångna brottet är på fängelsenivå. En konsekvens av det svenska straffrättssystemet är att det krävs att rätten konstaterar att gärningspersonen bär skulden för den åtalade gärningen för att

²⁰¹ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1455 ff.; SOU 2012:17 del 2 s. 511.

²⁰² Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1460.

²⁰³ Jmf Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1460.

²⁰⁴ Ulväng (2018) kommentar till 30 kap. BrB s. 1460.

²⁰⁵ Jmf avsnitt 3.2 och avsnitt 4.3.

²⁰⁶ Jmf 30 kap. 6 § 2 st. BrB; jmf också med Ds 2007:5 s. 111 ff. och prop. 2007/08:97 s. 26 med hänvisning till SOU 2002:3. I hänvisningen framhålls uttryckligen att det är samma insiktsförmåga som aktualiseras i förhållande till fängelseförbudet som i distinktionen mellan insiktsförmåga och uppsåt.

RPV ska aktualiseras.²⁰⁷ Detta har lett till att man sett en risk att domstolarna efterger uppsåtskravet för att möjliggöra ingripande åtgärder mot brott som begås av psykiskt sjuka.²⁰⁸ Ett flertal har hävdad att uppsåtsrekvisitet tillämpas mer extensivt i rättstillämpningen avseende dessa fall.²⁰⁹ Enligt vissa uttalanden sägs man till och med kunna se tecken på att uppsåt regelmässigt anses styrkt, i synnerhet avseende långvariga atypiska tillstånd.²¹⁰ Anledningen härtill sägs kunna vara att det öppnar upp möjligheten att överlämna den psykiskt sjuke för vård.²¹¹

När någon döms till RPV är syftet att denne ska kvarbli i vård så länge det föreligger ett vårdbehov. I enlighet med detta ska den som inte längre är i behov av vård släppas fri.²¹² Eftersom nuvarande lagstiftning inte erbjuder någon möjlighet att flytta över en person från sluten psykiatrisk vård till fängelse menar Rönnblom att det finns en risk för att dömda som friskförklaras efter kort vårdtid blir kvar i vård istället för att släppas fria. Vård som påföljd skulle därmed ha förlorat sitt syfte genom att fungera som frihetsberövande förvaring istället för vård.²¹³

5.4 Reflektioner

Om gärningspersonen uppfyller kravet på medvetenhet och uppsåt är det rimligt att den psykiska störningen ändå kan medföra att gärningen anses mindre klandervärd. Det är därför också rimligt att tillståndet kan påverka straffvärdet och påföljdsvalet och i ytterlighetsfallen innebära att straff bortfaller. Efter att ha studerat förutsättningarna för brott och därefter förutsättningarna för straff lindring, fängelseförbudet och RPV är det dock svårt att förstå hur bedömningarna egentligen förhåller sig till varandra. Det är särskilt besvärligt

²⁰⁷ Sandahl (2018) kommentar till 31 kap. BrB s. 1486 f.

²⁰⁸ SOU 2012:17 del 2 s. 512.

²⁰⁹ Se bl.a. Strömmerstedt (1987) s. 132; Westin (1994) s. 223; SOU 1996:185 del 1 s. 504; SOU 2002:3 s. 16, 217 f., och 235; Rönnblom (2005) s. 365; SOU 2012:17 del 2 s. 527 f.

²¹⁰ SOU 2002:3 s. 235; Rönnblom (2005) s. 365.

²¹¹ Se bl.a. Strömmerstedt (1987) s. 132; SOU 1996:185 del 1 s. 504; SOU 2002:3 s. 16, 217 f., och 235; SOU 2012:17 del 2 s. 527 f.; Rönnblom (2005) s. 365.

²¹² Rönnblom (2005) s. 366 f.; jmf Sandahl (2018) kommentar till 31 kap. BrB s. 1487.

²¹³ Rönnblom (2005) s. 366 f.

att förstå skuldkravets förhållande till skälen för fängelseförbudets tillämplighet. Det framstår nästan helt obegripligt att en person kan tillskrivas straffansvar för att denne anses ha varit förmögen att kontrollera och rå för sitt handlande samtidigt som denne anses ha varit oförmögen att uppfatta innebörden av sitt agerande och rätta sig efter den insikten. Genom att studera hur rätten har genomfört bedömningarna blir förhoppningsvis rättsläget mer begripligt.

Jag vill understryka att Rönnblom endast spekulerar kring hur vårdinstitutionen kan tänkas fungera i vissa fall. Det är dock en tanke som jag inte har kunnat avfärda. Att straffrättsliga åtgärder motiveras med behandlingsideologiska argument istället för vedergällningsteorier får straffrätten att framstå mer human och empatisk, men är det kanske bara en förklädnad?

6 Tillfällig sinnesförvirring i rättstillämpningen

6.1 Inledning

Sedan BrB trädde ikraft har den samlade uppfattningen i förarbeten och doktrin varit att icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring leder till frihet från straffrättsligt ansvar.²¹⁴ Om så är fallet och hur rättstillämparna i övrigt har hanterat fall av tillfällig sinnesförvirring kommer att framgå i det följande.

6.2 En rättsfallsstudie

Relativt kort tid efter BrBs införande, och sloandet av tillräknelighetsrekvisitet, döms en person som vid gärningsögonblicket anses ha varit tillfälligt sinnesförvirrad utan eget vållande. Han bedöms ha varit *i sådan grad medveten* att han måste ha begått gärningarna uppsåtligen.²¹⁵ Mannen själv hävdar att han inte har något minne av gärningarna samtidigt som uppgifter från polisförhör till viss del talar mot detta.²¹⁶ Överläkare, socialstyrelsen och HD är överens om att han befunnit sig i ett s.k. patologiskt rus som omedelbart medfört en ingående personlighetsförändring. Med hänvisning till uppgifter som han lämnat till polis strax efter händelsen finner HD ändock att han varit tillräckligt medveten för att han ha uppsåt till gärningarna.²¹⁷ Året därpå frias en diabetiker som hamnat i tillfällig sinnesförvirring till följd av en blodsockersänkning.²¹⁸ Han anses *inte* ha varit i sådan grad medveten om sitt handlande

²¹⁴ Prop. 1993/94:130 s. 50; SOU 1996:185 del 1 s. 552 och 559; SOU 2002:3 s. 225 och 366; Dsprop:5 s. 43; SOU 2012:17 del 2 s. 519 och 526; Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 371.

²¹⁵ NJA 1968 s. 471, mannen fälldes till ansvar för rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och grovt vållande till annans död.

²¹⁶ NJA 1968 s. 471, enligt uppgifter från polisförhör ska han ha sagt att hans avsikt var att köra bil till sin dotter för att lugna ner sig efter ett bråk med sin fru. I förhör vid domstol har han dock inget minne av bilfärden eller att han haft för avsikt att köra bil.

²¹⁷ NJA 1968 s. 471, ruset bedöms troligtvis ha föranletts av bråket med hustrun, samt intag av ca 15 cl starksprit och ordinerad medicin.

²¹⁸ NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänkningen*, före det inträffade ska han först inte ha ätit något på hela dagen, sedan har han tagit insulin, ätit middag och druckit ca 12 cl starksprit. Han har inte känt sig påverkad men däremot dåsig och yr. Han förstod att ”sockret krånglade” och drack därför sockervatten innan han gick och la sig.

att uppsåt förelåg, trots att hans uppträdande vid gärningsögonblicket givit ett närvarande, avsiktligt och medvetet intryck. HD framhåller att han tidigare uppträtt lättretligt och våldsamt när han haft blodsockerfall. Det har däremot inte funnits några tecken på att han i ”vanliga fall” varit våldsbenägen eller att han i ”normala fall” skulle haft ett rimligt motiv till handlingen.²¹⁹ I båda fallen bedömdes gärningspersonen ha agerat under inverkan av en tillfällig sinnesförvirring. Vid en jämförelse framstår det inte helt klart varför det i det ena fallet leder till frikännande medan det i det andra fallet leder till fällande dom.

Flera gånger föreligger det stora kontraster när rätten bedömer straffansvar vid tillfällig sinnesförvirring. I ett annat rättsfall anser den tilltalade att hon ska frias från ansvar på grund av att hon inte har något minne från händelsen. Hon tror, utan närmare precisering, att hon agerat efter att ha blivit drogad på ett uteställe.²²⁰ Hovrätten friar eftersom hennes berättelse ”inte kan lämnas utan avseende” och att berättelsen vinner ”visst stöd” från vad ett av vittnena berättat under ed som hovrätten ”saknar skäl att ifrågasätta”.²²¹ I det s.k. *Rödebymålet* bedömde rätten däremot att ett uppsåtligt brott hade begåtts trots att den tilltalade hävdade att han inte varit medveten om sitt handlande eller haft uppsåt till det inträffade. Detta trots att de sakkunniga bedömt att den tilltalade ”saknade medvetenhet” och ”varit oförmögen till normalt rationellt tänkande”.²²² Rätten baserade sannolikt sin slutsats på att gärningspersonens agerande ansågs bära ”det medvetna handlandets yttre kännetecken”.²²³

I två hovrättsfall hänvisar rätten till just *Rödebymålet* gällande frågan hur uppsåt ska bedömas.²²⁴ Det sägs framgå av *Rödebymålet* att frågan om någon ska anses ha handlat utan uppsåt ska bedömas relativt strängt. I båda fallen sker hänvisning till att den tilltalade i *Rödebymålet* ansågs ha uppsåt trots att

²¹⁹ NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänkningen*, mannen åtalades för att ha misshandlat sin fru.

²²⁰ Svea hovrätt B 2064-16.

²²¹ Svea hovrätt B 2064 -16 s. 3.

²²² RH 2008:90 *Rödebymålet*, åtalet avsåg mord och försök till mord.

²²³ RH 2008:90, gärningspersonen ska ha vidtagit flera åtgärder av skiftande slag, bl.a. tagit fram ett gevär ur ett vapenskåp, tömt det på blindpatroner, laddat det, avlossat skott och laddat om geväret.

²²⁴ RH 2011: 64; Göta hovrätt B 3211-14.

rättspsykiatriskt sakkunniga bedömde att han hade saknat medvetande och förmåga till rationellt tänkande.²²⁵ Det stränga kravet sägs höra samman med att straffrihet endast ska meddelas den som ”handlat rent reflexmässigt” eller annars handlat omedvetet och därmed inte ”haft någon reell möjlighet att avstå från att begå gärningen”.²²⁶

En annan fällande dom som tycks ha föregåtts av en relativt sträng bedömning rör en tillfällig sinnesförvirring som ska ha orsakats av hundfobi. Gärningen bestod i att PJ gjort kraftigt motstånd när han skulle omhändertas och placeras i en polisbil i vilken det satt två inburade polishundar. Hans agerande ledde fram till åtal för våldsamt motstånd. Mot åtalet invände han att hans hundfobi försatt honom i ett paniktillstånd. Han menade dels att han saknade uppsåt till gärningen, dels att agerandet borde kunna rättfärdigas eftersom han befann sig i nöd. Fobin bekräftades av läkare som även uppgav att fobin inverkat på PJs handlande på så sätt att han inte kunnat kontrollera sitt agerande förnuftsmässigt. Hovrätten godtog läkarnas bedömning och konstaterade att PJ befunnit sig i en tillfällig sinnesförvirring. Hovrätten fann dock att PJ medvetet och uppsåtligt begått gärningen. Av domen framgår att han måste ha varit medveten om innebörden av sitt handlande när han försökte komma ifrån hundarna. Därtill måste han ha varit medveten om att hundarna inte utgjorde ett reellt hot eftersom de var inburade.²²⁷

Ytterligare ett fall kan uppmärksammas där sannolikt förekomsten av det ”medvetna handlandets yttre kännetecken” ledde till fällande dom.²²⁸ SK stod i det här fallet åtalad för mordbrand. Han ska ha gått runt på en bensinstation, sprutat tändvätska och tänt på. Enligt ett rättspsykiatriskt utlåtande ska han ha drabbats av en kortvarig narkotikautlöst psykos. Han ska ha agerat målmedvetet men ”hans drivkraft vid gärningen förmodas vara sprungen ur vantolkningar av omvärlden, däribland en upplevelse av att vara jagad”.²²⁹ Hovrätten

²²⁵ RH 2011:64; Göta hovrätt B 3211-14.

²²⁶ RH 2011:64; Göta hovrätt B 3211-14.

²²⁷ RH 1995:150.

²²⁸ Svea hovrätt B 6051-17.

²²⁹ Svea hovrätt B 6051-17 s. 2 och Solna tingsrätt B 2641-17 s. 6.

bedömde att SK varit tillräckligt medveten för att ha uppsåt och att det inte finns någon straffrättslig grund som kan medföra ansvarsfrihet.²³⁰

Av rättsfallen jag studerat framgår i princip enighet om att även de psykiskt avvikande kan begå uppsåtliga brott.²³¹ Av ett hovrättsavgörande framgår dock en annan uppfattning. Den tilltalade frias genom att 1 kap. 2 § 2 st. BrB tolkas *e contrario*. Hovrätten är denna gång av uppfattningen att uppsåt *inte* kan föreligga när gärningspersonen, utan eget vållande, varit tillfälligt sinnesförvirrad.²³² Som nämnts håller dock rättstillämparna generellt sett inte med om detta. Samtidigt framhålls, bl.a. i det s.k. *Samurajsvärdet*, att uppsåtsfrågan kan vara svårare att avgöra i dessa fall jämfört med andra.²³³ Enligt praxis får det däremot inte medföra att prövningen sker mindre noggrant än i andra fall.²³⁴ Beviskravet sägs vara *i princip* detsamma avseende denna kategori lagöverträdare som övriga.²³⁵ Det framgår dock inte någon motivering till varför det skulle föreligga en skillnad i bevishänseende.

Ett flertal gånger framhålls att tillräcklig medvetenhet är en förutsättning för att uppsåt ska kunna föreligga.²³⁶ Vid flera tillfällen frias också den tilltalade till följd av denne inte bedöms uppfylla medvetenhetskravet.²³⁷ Upprepade gånger frikänns den tilltalade trots att händelseförloppet tycks uppvisa ”det medvetna handlandets yttre kännetecken”.²³⁸

²³⁰ Svea hovrätt B 6051-17.

²³¹ Se bl.a. NJA 1995 s. 48 *Falumorden*; NJA 2004 s. 702 *Utrikesministermordet*; NJA 2001 s. 899 *Den tillfälligt förvirrade Landskronamannen*; NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*.

²³² RH 2003:65.

²³³ NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet* p. 12; se även NJA 2004 s. 702 *Utrikesministermordet*.

²³⁴ NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet* p. 12.

²³⁵ NJA 2004 s. 702 *Utrikesministermordet*; NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet* p. 9 och p. 12.

²³⁶ RH 2008:90 *Rödebymålet*; RH 2011:64; Svea hovrätt B 5644-15; Svea hovrätt B 161-14; Göta hovrätt B 3211-14; Svea hovrätt B 3767-11; Hovrätten över Skåne och Blekinge B 582-11.

²³⁷ NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänkningen*; RH 1981:176; RH 1985:62; RH 1993:80; RH 1994:78; RH 1999:139; RH 2003:65; Hovrätten över Skåne och Blekinge B 2247-11.

²³⁸ NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänkningen*; RH 1981:176; RH 1985:62; RH 1994:78; RH 1999:139.

När rätten istället har konstaterat att tillräcklig medvetenhet föreligger förefaller det i vissa fall leda till att uppsåt presumeras.²³⁹ Det uttrycks t.ex. med att han ”har varit i sådan grad medveten om vad han gjort att uppsåt förelåg”²⁴⁰ eller ”det är således utrett att [namn] varit i tillräcklig grad medveten om vad han gjort och därför handlat med uppsåt”²⁴¹. Många gånger genomförs alltså endast en prövning av medvetenhetskravet utan en efterföljande bedömning av uppsåtet.

Som framgått skriver Asp m.fl. i *Kriminalrättens grunder* att de anser att tillfällig sinnesförvirring kan ursäktas en uppsåtlig gärning.²⁴² Den här uppfattningen bekräftas i två hovrättsfall med hänvisning till just denna källa.²⁴³ Med samma hänvisning anför hovrätten i ett annat fall att den tilltalade ska anses ha befunnit sig i en tillfällig sinnesförvirring och att hon därför ska frias från ansvar.²⁴⁴ Hovrätten anger inte närmare vari de bristande brottsförutsättningarna består av. Det framstår dock som att bristen anses föreligga på brottets objektiva sida eftersom frikännandet inte föregås av någon uppsåtspövning. Av två hovrättsfall kan man istället utläsa en stor skepsis till förekomsten av en oskriven ansvarsfrihetsregel i svenskt rätt.²⁴⁵ Den uppfattningen sägs kunna ”starkt ifrågasättas”.²⁴⁶

När förutsättningarna för brott anses brista hänför det sig i de allra flesta fall till avsaknad av personlig skuld, dvs. på brottets subjektiva sida. I det s.k. *Skurbortskaftet* föreföll det dock föreligga en brist i förhållande till brottsbeskrivningsenligheten.²⁴⁷ Två män hamnade i bråk. Det ledde till att den ena tryckte ett skurborstskäft mot halsen på den andra. Samtidigt knivhögg den

²³⁹ Se bl.a. RH 2011:64; Svea hovrätt B 6051-17; Svea hovrätt B 5756-16; Göta hovrätt B 3211-14; Svea hovrätt B 3684-12; Svea hovrätt B 3767-11; Hovrätten för Västra Sverige B 3576-07.

²⁴⁰ Svea hovrätt B 6051-17 s. 2.

²⁴¹ Göta hovrätt B 3211-14; till skydd för den enskildes personuppgifter utelämnas namn.

²⁴² Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 370.

²⁴³ Svea hovrätt B 572 -19; Svea hovrätt B 11163-17.

²⁴⁴ Svea hovrätt B 2064-16.

²⁴⁵ RH 1995:150; RH 2011:64.

²⁴⁶ RH 2011:64, i samma bedömning tillämpas *Rödebymålets* ”stränga uppsåtskrav”.

²⁴⁷ Jmf avsnitt 3.1.

upptryckta mannen den andra personen så att denne avled. Mannen som överlevde friades av HD med motiveringen att HD ansåg man inte kan utesluta att trycket mot halsen utlöst en reflex som tillfälligt medfört att han förlorade medvetandet. HD ansåg inte att det varit möjligt att utdela det dödande knivhugget i det medvetlösa tillståndet men däremot ”under den grumling av medvetandet som kan råda under någon minut efter själva reflexen”.²⁴⁸ I det här tillståndet bedömdes han ha kunnat företa kroppshandlingar utan förmåga att styra dem. Till följd av att man kunnat ”räkna med möjligheten” att hans medvetenhet varit sänkt friades han från ansvar.²⁴⁹

Tillfälliga förvirringstillstånd kan som framgått påverka bl.a. ansvarsbedömningen vid brott. När rätten har bedömt att tillräcklig medvetenhet och uppsåt föreligger trots förvirring vid gärningstillfället har dock tillståndet istället bedömts kunna påverka straffvärdet och/eller påföljdsvalet.²⁵⁰ Så var fallet bl.a. för *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*. Han hade begått en rad olika gärningar under ett tillfälligt alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer (patologiskt rus).²⁵¹ Tillståndet bedömdes inte självförvållat eftersom han inte tidigare råkat i ett sådant tillstånd och inte heller hade att räkna med det. HD fällde dock till ansvar trots att det var fråga om en icke självförvållad tillfällig sinnesförvirring och HD gav inga uttryck för att gärningspersonen skulle kunna ursäktas.²⁵² Prövningen i HD gick ut på att bedöma det lämpligaste påföljdsvalet. På grund av att den tilltalade utan egen skuld drabbats av en allvarlig psykisk störning, det patologiska ruset, bedömde HD att det förelåg ett fängelseförbud men att det inte fanns förutsättningar för RPV eftersom gärningspersonen då inte längre led av en allvarlig psykisk störning. Den av hovrätten bestämda påföljden,

²⁴⁸ NJA 1976 s. 183 *Skurborstskafet*.

²⁴⁹ NJA 1976 s. 183 *Skurborstskafet*.

²⁵⁰ NJA 1968 s. 471; NJA 2001 s. 899 *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*; RH 2008:90 *Rödebymålet*; RH 2011:64; RH 2001:38; Göta hovrätt B 1649-19; Svea hovrätt B 572-19; Göta hovrätt 3389-18; Svea hovrätt B 5756-16; Svea hovrätt B 3767-11; Göta hovrätt B 2256-10.

²⁵¹ NJA 2001 s. 899 *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*, han hade gjort sig skyldig till grov våldtäkt, grov misshandel, försök till grov misshandel, misshandel, olaga tvång, olaga hot och ofredande.

²⁵² Varken tingsrätten, hovrätten eller HD för resonemang kring bristande kontroll, medvetenhet eller uppsåt.

skyddstillsyn med särskild föreskrift om psykiatrisk behandling i kriminalvårdens regi, bedömdes som ”den mest lämpliga”.²⁵³

I *Rödebymålet* gick rätten ett steg längre vid val av påföljd. Som nämnts dömdes den tilltalade, men rätten ansåg att han skulle vara *helt fri* från påföljd på grund av att han saknade eller i vart fall hade ett begränsat behov av vård.²⁵⁴ I RH 2001:38 kom rätten till samma slutsats. I det här fallet dömdes en man för två försök till uppsåtligt dödande. Gärningarna begicks under påverkan av en TAPS i form av ett kortvarigt psykotiskt tillstånd utlöst av alkohol (patologiskt rus). Gärningspersonen förklarades fri från påföljd på grund av bristande vårdbehov precis som i *Rödebymålet*.²⁵⁵ Som framgått i avsnitt 5.3. är rätten fri att inte meddela någon påföljd om den bedömer att det saknas skäl därtill.

I vissa fall bedöms dock tillfälliga sinnesförvirringar, däribland psykosliknande tillstånd, varken kunna leda till brist i ansvars- eller påföljdsledet.²⁵⁶ Så var det t.ex. i *Falumorden* och *Samurajsvärdet*.²⁵⁷ I det senare fallet åtalades KH för mordförsök efter att han attackerat sin sambo med omkring tio hugg med ett samurajsvärd. KH ska ha begått gärningen under påverkan av en ”icke ändamålsenlig stressreaktion efter ett alkoholutlöst impulsgenombrott med en kortvarig förvirring av psykosnära men inte psykotisk karaktär” i tron om att fiktiva figurer angrep honom.²⁵⁸ I HD aktualiserades många frågor, bl.a. om KH ska anses ha haft kontroll över handlandet och om han haft uppsåt att orsaka sambon de aktuella skadorna. Det fanns inga tecken på att KH skulle haft motiv att skada henne. Före det inträffade hade de umgåtts och haft en ”myskväll”.²⁵⁹

²⁵³ NJA 2001 s. 899 *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*; jmf Göta hovrätt B 1649-19 s. 5 där villkorlig dom i förening med ett kännbart bötesstraff framstod som det ”mest lämpliga”.

²⁵⁴ RH 2008:90 *Rödebymålet*.

²⁵⁵ RH 2001:38.

²⁵⁶ NJA 1995 s. 48 *Falumorden*; NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*; RH 1992:114; Göta hovrätt 416-19; Svea hovrätt B 11163-17; Göta hovrätt B 1470-16; Svea hovrätt B 2852-16; Svea hovrätt 8171-13.

²⁵⁷ NJA 1995 s. 48 *Falumorden* och NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*.

²⁵⁸ NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet* p. 27

²⁵⁹ NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet* p. 21.

Eftersom KH flera gånger träffat sambons överkropp med svärdet ansåg HD att han haft kontroll över sitt handlande. Fortsättningsvis framhöll HD att gärningen hade inneburit många hugg och att den hade utspelats på olika platser i parets bostad. Våldet hade således pågått under en ”inte obetydlig tid” vilket talade för att KH, någon gång under händelseförloppet, måste ha blivit medveten om att han angrep en människa.²⁶⁰ Våldet ansågs därefter, i vart fall efter det inledande skedet, ha utövats uppsåtligen. HD var dock öppen för att agerandet skulle kunna tillåtas till följd av att han befunnit sig i en inbillad nödvärnssituation. I linje med uppsåtsbedömningen anser dock HD att våldsanvändningen varit oförsvarlig efter det inledande skedet då han måste ha blivit tillräckligt medveten om att han angrep en människa. HD fann ingen annan grund för ansvarsfrihet. På grund av gärningens allvarliga art bedömde HD att man inte heller kunde sänka straffvärdet trots att det fanns skäl som talade för det. HD dömde KH för synnerligen grov misshandel till fängelse i fem år.

Likaså i det s.k. *Falumorden*, ansågs varken ansvarsfrihet, strafflindring eller fängelseförbudet vara för handen trots att gärningspersonen vid gärningstillfället haft en allvarlig psykisk störning i form av ett tillfälligt psykosliknande tillstånd.²⁶¹ Trots att det varit fråga om en allvarlig psykisk störning, menade HD att tillståndet inte utgjorde en allvarlig psykisk störning i fängelseförbudets mening eftersom det varit tillfälligt. HD menade att det inte rimligen kan ha varit lagstiftarens syfte att fängelseförbudet skulle gälla även för tillfälliga alkoholutlösta psykosartade tillstånd. HD framhöll att eftersom ett psykotiskt rustillstånd av aktuellt slag kan avklinga snabbt kan konsekvensen bli att varken fängelse eller RPV kan väljas som påföljd ens för synnerligen grova brott. Av den anledningen, och mot bakgrund av att tillståndet sannolikt bedömdes vara självförvällat (vilket inte riktigt framgår av domen) bestämdes påföljden till livstids fängelse. Det psykosartade tillståndet sas dock kunna utgöra en

²⁶⁰ NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet* p. 28.

²⁶¹ NJA 1995 s. 48 *Falumorden*, varken hovrätten eller HD prövade skuldfrågan. Prövningen i HD avsåg endast val av påföljd.

omständighet som kan medföra strafflindring. Brottslighetens omfattning i form av sju mord och tre mordförsök ansågs dock hindra detta.²⁶²

Gemensamt för de rättsfall där en TAPS varken ansetts innebära bristande uppsåt eller kunna påverka påföljden är att gärningspersonen före gärningen druckit alkohol och/eller intagit läkemedel eller brukat narkotika.²⁶³ I samtliga dessa fall, förutom i *Samurajsvärdet*, ansågs förvirringen självförvållad.²⁶⁴ Tillstånd har bedömts som självförvållade bl.a. med hänvisning till den mängd alkohol som konsumerats²⁶⁵, att dubblerad läkemedelsdos har intagits i kombination med alkohol²⁶⁶ samt med hänvisning till att den tilltalade kunnat ”räkna med” att bli psykotisk av alkohol- och droganvändning²⁶⁷. Samtidigt har förvirringar som uppstått efter intag av varierande mängd alkohol också kunnat leda till frikännanden.²⁶⁸

6.3 Reflektioner

Rättstillämpningen är spretig vilket i viss mån gör det svårt att dra några välgrundade slutsatser. Antagandet att tillfällig sinnesförvirring *i de allra flesta fall* leder till straffrihet måste dock ifrågasättas mot bakgrund av de redovisade rättsfallen.

Det råder osäkerhet kring hur tillfällig sinnesförvirring ska behandlas. Det här framträder inte minst vid jämförelse av *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*, RH 2001:38, *Falumorden* och *Samurajsvärdet*. Förhållandena i målen var snarlika. I samtliga fall dömdes gärningspersonerna till ansvar för

²⁶² NJA 1995 s. 48 *Falumorden*.

²⁶³ NJA 1995 s. 48 *Falumorden*; NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*; RH 1992:114; Göta hovrätt B 416-19; Svea hovrätt B 11163-17; Göta hovrätt B 1470-16; Svea hovrätt B 2852-16; Svea hovrätt B 8171-13.

²⁶⁴ NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*.

²⁶⁵ Svea hovrätt B 11163-17 s. 6.

²⁶⁶ Svea hovrätt B 2852-16 s. 5.

²⁶⁷ Göta hovrätt B 416-19 s. 6.

²⁶⁸ Se bl.a. NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänkningen*; NJA 1976 s. 183 *Skurborstskäftet*; RH 1981:76; Svea hovrätt B 2064-16.

brott som hade begåtts under alkoholutlösta tillfälliga psykosliknande tillstånd. Det är dock en avsevärd skillnad mellan påföljderna. En fick livstid, en fick fem års fängelse, en fick skyddstillsyn och en gick fri.

Vid sidan om osäkerhet kring påföljdsbedömningen verkar rättstillämparna vara osäkra på huruvida tillfällig sinnesförvirring kan utgöra en grund för friande domar. Det förekommer också olika bud angående hur höga krav man kan ställa vid uppsåtsbedömningen. Som framhållits i avsnitt 5.3 har man sett en risk att domstolarna eventuellt efterger uppsåtskravet när psykiskt sjuka begått otillåtna gärningar. Mot bakgrund av det anförda kan man säga att farhågorna, i vart fall till viss del, är ett faktum och att beviskravet ”utom rimligt tvivel” inte fullt ut tillämpas för den här kategorin lagöverträdare som för andra. Kraven på vad som utgör en kontrollerad och medveten handling ställs förhållandevis lågt.

För utgången i målet spelar det ingen roll om rätten bedömer att det föreligger en brist avseende de objektiva eller subjektiva rekvisiten. Däremot, bl.a. för rättssäkerhetens och tydlighetens skull, bör det vara eftersträvansvärt med en enhetlig rättstillämpning. Rätten verkar behöva bli på det klara med hur den ska hantera fall av tillfällig sinnesförvirring och den bör bli bättre på att erkänna såväl objektiva som subjektiva brister. Det som däremot spelar roll och som definitivt också behöver klargöras är *när* den tillfälliga sinnesförvirringen kan medföra straffansvar och *hur* förvirringen i så fall ska påverka påföljdsvalet.

Rättsfallsstudien har fått mig att ytterligare fundera på beviskravet ”utom rimligt tvivel”. Enligt *vem* ska det vara rimligt? Strahl är som nämnts av uppfattningen att det sannolikt oftast blir den tilltalades handling som får tala för sig själv vid uppsåtsprövningen.²⁶⁹ Med denna utgångspunkt skulle man kunna säga att rättens uppfattning av den tilltalades agerande blir avgörande för uppsåtsbedömningen och således utgången i målet. Rätten, och allmänheten generellt, lär allt som oftast vara av uppfattning att t.ex. en inburad hund inte

²⁶⁹ Se avsnitt 3.2.

kan utgöra ett hot. Den uppfattningen delas dock förmodligen inte av hundfobikern vars förmåga att tänka förnuftigt kraftigt påverkas i närheten av en hund. Enligt fobikern är det sannolikt mer rimligt att hunden utgör ett hot än att den inte gör det. Bör det inte rimligtvis vara den senare uppfattningen som styr uppsåtsbedömningen? Jag ställs inför liknande funderingar när bl.a. juristerna och läkarna gör olika bedömningar av det som inträffat. Vilken bedömning är mest rimlig i fråga om till t.ex. medvetenhetsgrad i anslutning till ett epilepsianfall eller ifråga om en handling utgör en reflexrörelse eller inte?²⁷⁰

Enligt den juridiska doktrinen måste det finnas en ansvarsfrihetsregel för fall då uppsåt föreligger trots tillfällig sinnesförvirring. Det har dock ansetts oklart om regeln skulle godtas i den dömande verksamheten. I rättsfallen nämns det några gånger att en ansvarsfrihetsregel existerar men jag har dock inte stött på något exempel på att en sådan regel har tillämpats. För att någon som haft en tillfällig sinnesförvirring ska frias från ansvar tycks det i de allra flesta fall krävas en avsaknad av uppsåt i form av bristande medvetenhet. Skuldprincipen har dock generellt sett tolkats extensivt vilket medfört mindre utrymme för frikännande domar vid tillfälliga sinnesförvirringar. Jag får uppfattningen att rätten inte sällan tar fasta på det enda lilla som skulle kunna tala för tillräckligt medvetande och att det får väga tyngre än det som talar mot tillräcklig medvetenhet. Härtill är det märkligt att medvetenhet många gånger per automatik anses medföra uppsåt. Alltför ofta genomförs inte en ordentlig uppsåtsprövning.

²⁷⁰ Jmf t.ex. Göta hovrätt B 3389-18, Svea hovrätt B 5756-16 och RH 2008:90 *Rödebymålet*.

7 Vanföreställningen B 4685-19

7.1 Omständigheterna i målet

Den 5 mars i år meddelade HD dom i ett mål där den tilltalade (PW) hade misshandlat sin mamma (KW) under påverkan av en kortvarig akut psykos.²⁷¹ Uttalanden som han gjorde i samband med misshandeln tyder på att han för stunden trodde att KW var besatt av djävulen.

Den aktuella dagen hade PW besökt KW och stannat hos henne över natten. Efter att båda två gått och lagt sig hade KW vaknat av hon hört omänskliga skrik. Efter att hon stigit ur sängen möttes hon av PW som attackerade henne samtidigt som han skrek ”vik hädan Satan” och ”jag skall döda dig din djävul” alternativt som ”kärringjävul”.²⁷² Efter att PW misshandlat KW kastade han sig ut genom ett stängt fönster på ovanvåningen i KWs bostad. När polisen anlände kort därefter påträffade de PW sittandes i källaren till ett av grannhusen. Han var naken och blodig och ska ha sagt till polisen att han var ”Guds son” eller ”Guds barn”. Mellan KWs bostad och grannhuset fanns det spår i snön av en ”blodig snöängel”.²⁷³

Enligt KW verkade det som att PW ”såg djävulen i henne”.²⁷⁴ KW kunde inte få kontakt med honom och han agerade, enligt henne, helt personlighetsfrämmande.²⁷⁵ Ett vittne som träffade PW i grannhuset har uppgett att PW var ”avtrubbad, apatisk och med tom blick”.²⁷⁶ En polis som anlände till platsen har i sin tur vittnat om att PW sa att han ”sett djävulen och att han skulle ha dödat eller velat döda sin mamma”.²⁷⁷

²⁷¹ Till skydd för de inblandades personuppgifter ersätts namn med förkortningar.

²⁷² Tingsrättens dom s. 4 s och HDs dom p. 18.

²⁷³ HDs dom p. 20.

²⁷⁴ Tingsrättens dom s. 4.

²⁷⁵ HDs dom p. 18.

²⁷⁶ HDs dom p. 20.

²⁷⁷ HDs dom p. 20 .

Såväl PW som KW har uppgett att de haft en synnerligen god relation, såväl tidigare som vid gärningstillfället. PW har aldrig tidigare varit våldsam eller visat aggression gentemot sin mamma och han har aldrig påvisat psykiska problem.²⁷⁸ Därtill har PWs religiösa utspel varit helt främmande för dem båda.²⁷⁹ KW har däremot uppgett att PW, dagen före gärningen, verkat mycket stressad och gett sken av att ha vanföreställningar.²⁸⁰

7.2 Underinstansernas bedömning

7.2.1 Tingsrätten

Åklagaren yrkade att PW skulle dömas för grov misshandel.²⁸¹ PW invände i sin tur att han inte kan tillskrivas straffansvar för den begångna gärningen. I första hand gjorde han gällande att det måste ha varit någon annan som misshandlat hans mamma. I andra hand bestred han ansvar på grund av bristande uppsåt.²⁸² Tingsrätten avfärdade den första invändningen med hänvisning till den gedigna bevisning som talade för att det var PW, och ingen annan, som misshandlat KW.²⁸³

Fortsättningsvis fokuserade tingsrätten på att utreda vad PW kan ha insett under misshandeln. Rätten framhöll att det är en väsentlig skillnad på att misshandla någon som man tror *är* djävulen och att misshandla en person som man tror *är besatt av* djävulen.²⁸⁴ I det förra fallet har man inte gjort sig skyldig till misshandel i straffrättslig mening eftersom man inte haft uppsåt att angripa en person.²⁸⁵ Med hänvisning till förhör och uppgifter om PWs hälsotillstånd ansåg tingsrätten att det är visat att PW insett att han misshandlade KW, trots att det kan ha skett under falska premisser.²⁸⁶ På grund härav ansåg

²⁷⁸ Överklagandeskriften s. 2.

²⁷⁹ HDs dom p. 23 och tingsrättens dom s. 4.

²⁸⁰ Överklagandeskriften s. 2 och tingsrättens dom s. 4.

²⁸¹ Bilaga B till tingsrättens dom s. 1.

²⁸² Tingsrättens dom s. 4.

²⁸³ Tingsrättens dom s. 6 och hovrättens dom s. 3.

²⁸⁴ Tingsrättens dom s. 7.

²⁸⁵ Tingsrättens dom s. 7; jmf ordalydelsen i 3 kap. 5 § BrB.

²⁸⁶ Tingsrättens dom s. 7.

tingsrätten att PW haft uppsåt till den åtalade gärningen.²⁸⁷ Tingsrättens bedömning var att PWs tillfälliga sinnesförvirring hade kunnat verka förmildrande men att gärningen ändå ska bedömas som *grov* misshandel med hänsyn till KWs allvarliga kroppsskador och PWs hänsynslösa agerande, oaktat orsaken till agerandet.²⁸⁸

7.2.2 Hovrätten

I hovrätten vidhöll PW invändningarna som förebringades i tingsrätten.²⁸⁹ Som en tredje invändning tillade han att gärningen, med hänsyn till hans sjukdomstillstånd vid gärningsögonblicket, borde kunna ursäktas och att han därför skulle frias från straffansvar.²⁹⁰

Likt tingsrätten började även hovrätten med att avfärda PWs första invändning om en alternativ gärningsperson. Hovrätten gick därefter vidare och prövade huruvida PW varit i tillräckligt grad medveten om sitt handlande, vilket beskrevs som ett krav för att uppsåt över huvud taget skulle anses föreligga.²⁹¹ Enligt hovrätten har PW befunnit sig i ”ett psykotiskt tillstånd med förvrängd verklighetsuppfattning” och hans beteende beskrevs som ”desorienterat”.²⁹² Med hänvisning till tre vittnesuppgifter om vad PW skulle ha sagt i samband med gärningen ansågs det dock visat att PW i tillräcklig grad varit medveten om att han hade angripit sin mamma.²⁹³ Efter att det konstaterats att PW uppfyllde medvetenhetskravet utgick rätten från att han ”måste anses ha handlat uppsåtligt”.²⁹⁴ Det gjordes inte någon gränsdragning mellan prövningen av medvetenhetskravet och övriga delar av uppsåtsrekvisitet. Till följd av att PW ansågs ha agerat medvetet, ansågs han också ha agerat uppsåtligen.²⁹⁵

²⁸⁷ Tingsrättens dom s. 7.

²⁸⁸ Tingsrättens dom s. 7; PW ska enligt stämningsansökan ha hållit fast KW samtidigt som han tryckt sina fingrar i hennes mun och ena öga, vilket bl.a. gett upphov till en kraftig synnedsättning.

²⁸⁹ Hovrättens dom s. 3; jmf tingsrättens dom s. 4.

²⁹⁰ Hovrättens dom s. 3.

²⁹¹ Hovrättens dom s. 3.

²⁹² Hovrättens dom s. 4.

²⁹³ Hovrättens dom s. 4.

²⁹⁴ Hovrättens dom s. 4.

²⁹⁵ Hovrättens dom s. 4.

Av hovrättens dom framgår varken *när* PW skulle ha sagt något eller *vad* han sagt som bekräftade hans medvetenhet. Genom att läsa hovrättens dom tillsammans med tingsrättsdomen framgår att hovrätten åsyftar vittnesuppgifter som lämnats dels av KW, dels av en ambulanssjuksköterska som pratat med KW, samt en polis som kom till platsen och pratade med PW.²⁹⁶

Hovrätten avslutade sin skuldprövning med att bemöta PWs tredje invändning. Rätten undersökte om PWs agerande skulle kunna ursäktas mot bakgrund av hans sjukdomstillstånd.²⁹⁷ Rätten diskuterade dock inte om tillfällig sinnesförvirring skulle kunna utgöra en ursäktande omständighet, utan prövade om PW kan ha begått gärningen i s.k. straffrättsvillfarelse.²⁹⁸ Med hänvisning till praxis som uppställer krav på ”fall som är mycket särpräglade” kom rätten fram till att PWs tillstånd var allvarligt men inte så pass särpräglat att det motiverade frihet från ansvar med stöd av ansvarsfrihetsregeln.²⁹⁹

I såväl hovrätten som tingsrätten dömdes PW för grov misshandel. Påföljden bestämdes till RPV med hänvisning av det rättspsykiatriska utlåtandet av vilket det framgick att PW hade en allvarlig psykisk störning som även förelåg vid gärningstillfället. PW kunde inte finna sig i detta. Tillsammans med sin försvarare ansöker han om prövningstillstånd hos HD.³⁰⁰

7.3 Överklagandet och riksåklagarens svar

7.3.1 Åberopade skäl för prövningstillstånd

Överklagandeskriften inleddes med en upplysning om att PWs minnesbild fortfarande att det skulle varit någon annan som misshandlat hans mamma.

²⁹⁶ Jmf hovrättens dom s 4 och tingsrättens dom s. 5 f.

²⁹⁷ Hovrättens dom s. 4.

²⁹⁸ Hovrättens dom s. 4; straffrättsvillfarelse är en lagstadgad ursäktande omständighet, se 24 kap. 9 § BrB.

²⁹⁹ Hovrättens dom s. 4.

³⁰⁰ Se överklagandeskriften.

Han uteslöt dock inte det *kunde* vara han som orsakat skadorna men gjorde gällande att han i så fall varit omedveten om det.³⁰¹ Fortsättningsvis följde ett avsnitt om PWs personliga förhållanden vid gärningstillfället. Vid tiden för det inträffade var han 27 år gammal. Han arbetade dels som elingenjör, dels som gymnasielärare i ellära samt studerade för att få lärarbehörighet. Vad avser PWs hälsa framfördes att han aldrig har brukat droger. Han har aldrig haft psykiska problem eller problem i förhållande till alkohol. Hans relation till föräldrarna har varit mycket bra. PW har inte haft något motiv att skada KW. KW delar uppfattningen om den goda familjereaktionen. Kvällen före misshandeln, när PW kom hem till henne, var relationen fortsatt god. Enligt henne påvisade PW dock tecken på att ha vanföreställningar.³⁰²

Frågor rörande uppsåt och tillfällig sinnesförvirring som ursäktande omständighet framfördes som grund för att HD skulle bevilja prövningstillstånd. PW kritiserade hovrättens dom, framförallt i förhållande till de tre vittnesmålen som varit avgörande för domslutet. Det påtalades som en brist i att det inte framgick *vad* vittnena skulle ha sagt som ledde till slutsatsen att PW insett att han misshandlade en person. Vidare kritiserades bl.a. att ambulanssjuksköterskans och KWs vittnesmål tillmättes så stor tillförlitlighet. Ambulanssjuksköterskan hade inte själv påträffat PW utan hade fått sina uppgifter från KW som i sin tur lämnat uppgifterna strax efter att hon blivit svårt misshandlad. Avseende det tredje vittnesmålet, polisen, framhövdes att det har rått osäkerhet kring uppgifterna som han lämnat men att denna osäkerhet inte återgavs i någon av underrättsdomarna. Sammantaget menar PW att prövningstillstånd för det första borde meddelas för att få bekräftat att det allmänt vedertagna beviskravet *utom rimligt tvivel* även ska gälla för uppsåtsprövningen.³⁰³

För det andra hävdar PW att prövningstillstånd borde beviljas för att HD ska uttala sig om förekomsten av en oskriven ansvarsfrihetsregel för de fall där gärningspersonen, utan egen skuld, drabbats av tillfällig sinnesförvirring.³⁰⁴

³⁰¹ Överklagandeskriften s. 1.

³⁰² Överklagandeskriften s. 2.

³⁰³ Överklagandeskriften s. 2 f.

³⁰⁴ Överklagandeskriften s. 3.

PW påpekade särskilt att hovrätten diskuterade ansvarsfrihet på grund av straffrättsvillfarelse, trots att det var ansvarsfrihet på grund av tillfällig sinnesförvirring som hade åberopats.³⁰⁵ Till stöd för att en sådan regel existerar åberopades *Kriminalrättens grunder* av Asp m.fl. där denna uppfattning är befast samt 5 kap. 5 § 2 st. SL och Departementschefens uttalande vid BrBs införande.³⁰⁶

7.3.2 Åberopade skäl mot prövningstillstånd

RÅ bestred ändring av hovrättens dom och föreslog att HD skulle avslå ansökan om prövningstillstånd.³⁰⁷ RÅ ansåg inte att det finns något behov av att utreda frågor kring uppsåtsprövning eftersom svaren redan framgår av befintlig praxis.³⁰⁸ Av den praxis som finns är det klarlagt att medvetenhet är en förutsättning för uppsåt. Det är också, med hänvisning till *Samurajsvärdet*, utrett hur uppsåtsprövningen ska genomföras beträffande gärningar som begåtts under inverkan av en psykisk störning. RÅs uppfattning är att underrätterna har avgjort uppsåtsfrågan helt enligt befintlig praxis genom att beakta det rättspsykiatriska utlåtandet och vad som var bevisat i övrigt. Det bedömdes därför inte nödvändigt att HD skulle göra ytterligare uttalanden beträffande denna typ av uppsåtsfrågor.³⁰⁹

RÅ fortsatte att bemöta överklagandeskriften med att redogöra för hur frågor kring otillräknelighet och straffansvar har behandlats i olika SOUer sedan BrBs tillkomst och hur dessa frågor behandlas i lagen idag.³¹⁰ Detta framfördes under rubriken ”*Otillräknelighet som ansvarsfrihetsgrund*”.³¹¹ Jag upp-

³⁰⁵ Överklagandeskriften s. 3.

³⁰⁶ Överklagandeskriften s. 3; jmf avsnitt 3.2, avsnitt 4.2 och avsnitt 4.3.

³⁰⁷ Svarsskrivelsen s. 1.

³⁰⁸ Svarsskrivelsen s. 2 f. med hänvisning till NJA 1968 s. 471, NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänknningen* och NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*.

³⁰⁹ Svarsskrivelsen s. 2 f.

³¹⁰ Svarsskrivelsen s. 3 ff. med hänvisning till SOU 1996:185, SOU 2002:3, SOU 2012:17 och Ds 2007:5.

³¹¹ Svarsskrivelsen s. 3.

märksammar särskilt att RÅ påpekade ett uttalande från Ds 2007:5 om uppsåtsprövningen rörande psykiskt störda lagöverträdare.³¹² I uttalandet konstateras att det kan vara mycket svårt att göra en korrekt uppsåtsprövning när gärningspersonen varit påverkad av en allvarlig psykisk störning.³¹³ Av den anledningen är det ”ofrånkomligt att prövningen i första hand får göras utifrån de objektiva omständigheterna vid gärningen och att det därvid får antas att dessa är täckta av uppsåt, om det inte framkommer något som talar däremot”.³¹⁴ Därför kan beviskravet ”inte ställas alltför högt”.³¹⁵

Avsnittet om diskussionerna kring ett tillräknelighetsrekvisit avslutades med att RÅ konstaterade att det svenska rättssystemet utgör en ”mycket väletablerad ordning”. I det här systemet spelar det nuvarande uppsåtsrekvisitet en viktig roll för att begränsa straffansvaret för psykiskt störda lagöverträdare.³¹⁶ RÅ ansåg att frågan om ett återinförande av ett tillräknelighetsrekvisit är synnerligen komplex och att den borde avgöras av lagstiftaren. Om ett sådant rekvisit återinförs var RÅ angelägen om att det samtidigt införs lagstiftning som gör det möjligt att skydda samhället från psykiskt sjuka lagöverträdare.³¹⁷

Avslutningsvis invände RÅ att frågan om straffrättsvillfarelse saknar relevans för prövningen av målet. Denna ansvarsfrihetsgrund har inte åberopats och kan knappast heller vara för handen. Sammantaget fann RÅ inte grund för att HD skulle meddela prövningstillstånd.³¹⁸

³¹² Svarsskrivelsen s. 4.

³¹³ Ds 2007:5 s. 143 f.

³¹⁴ Ds 2007:5 s. 144.

³¹⁵ Ds 2007:5 s. 144.

³¹⁶ Svarsskrivelsen s. 8.

³¹⁷ Svarsskrivelsen s. 7.

³¹⁸ Svarsskrivelsen s. 9.

7.4 HD meddelar prövningstillstånd

7.4.1 Prövningens två huvudfrågor

Trots RÅs uppfattning meddelade HD prövningstillstånd. Vad hovrätten funnit klarlagt avseende gärningen var dock inte föremål för HDs prövning. Utgångspunkten i HD var således att PW hade begått den åtalade gärningen på det sätt och med de följder som framgår av hovrättens dom.³¹⁹ HDs prövning gick ut på att besvara dels om det existerar en oskriven ansvarsfrihetsregel som skulle kunna tillämpas vid tillfällig sinnesförvirring, dels om PW vid gärningstillfället uppfyllde medvetenhetskravet så att uppsåt kunde anses föreligga.³²⁰

7.4.2 En oskriven ansvarsfrihetsregel?

Innan HD gick in på sin bedömning av fallet redogjorde HD för rättsliga utgångspunkter avseende tillfällig sinnesförvirring, uppsåt och psykisk störning, uppsåt och medvetenhet samt uppsåt och bevisning.³²¹ HD redogjorde för dåtidens reglering av tillfällig sinnesförvirringen och dagens icke-reglering samt Departementschefens och Lagrådets resonemang vid BrBs införande.³²² Vidare bekräftar HD att det inom den juridiska litteraturen, och till viss del i förarbeten, görs gällande att det finns en oskriven ansvarsfrihetsregel.³²³ HD framhöll dock också att rättsläget beskrivs som svårtolkat och osäkert. Sammantaget var HDs uppfattning att det ”inte finns tillräckligt stöd för att utläsa eller utveckla en oskriven ansvarsfrihetsgrund gällande tillfällig sinnesförvirring”³²⁴. På grund av att ansvarsfrihetsregeln inte fått mer märkbart genomslag i rättstillämpningen och till följd av att enskilda uttalanden i förarbeten inte bedömdes ha något större rättskällevärde ansåg HD att det inte

³¹⁹ HDs dom p. 5.

³²⁰ HDs dom p. 1.

³²¹ HDs dom s. 4 ff.

³²² HDs dom p. 6 och p. 7.

³²³ HDs dom p. 8.

³²⁴ HDs dom p. 11.

finns tillräcklig grund för ett sådant ställningstagande.³²⁵ Samtidigt konstaterades att avsikten vid BrBs införande måste ha varit att tillfälligt sinnesförvirrade som frikändes enligt SL även fortsättningsvis skulle frikännas.³²⁶ Därtill anfördes att det är en fråga för lagstiftaren huruvida man bör återinföra tillräknelighet som förutsättning för straffansvar.³²⁷ HDs uppfattning var att frågan om ansvarsfrihet vid tillfällig sinnesförvirring i enlighet med tidigare praxis ska utredas genom uppsåtsprövning. Tillämpning av uppsåtsrekvisitets medvetenhetskrav är av synnerlig vikt.³²⁸

7.4.3 Medvetenhet, uppsåt och psykisk störning

Efter att ha konstaterat att fall av tillfällig sinnesförvirring ska lösas genom uppsåtsprövningen fortsatte HD med att konstatera att man ska tillämpa en ”vanlig” uppsåtsprövning även för psykiskt störda lagöverträdare. Trots att det kan vara mer besvärligt att genomföra bedömningen i de här fallen jämfört med andra ansågs det inte föreligga skäl att frångå en ordinär uppsåtsprövning.³²⁹ Beviskravet ”ställt utom rimligt tvivel” gäller för de här situationerna liksom för brottmål i allmänhet.³³⁰ Samtidigt framhöll HD att beviskravet för uppsåt *i princip* är detsamma för psykiskt störda lagöverträdare som för andra.³³¹ Hur eller varför man ska göra skillnad framgår inte. Däremot framgår av HDs dom att osäkerhet kring gärningspersonens föreställningar om gärningen eller andra omkringliggande faktorer inte ska ligga denne till last. Osäkerheten kan istället medföra att det uppkommer rimligt tvivel avseende den personliga skulden.³³²

³²⁵ HDs dom p. 9 och p. 11.

³²⁶ HDs dom p. 9.

³²⁷ HDs dom p. 11.

³²⁸ HDs dom p. 12.

³²⁹ HDs dom p. 13.

³³⁰ HDs dom p. 17.

³³¹ HDs dom p. 13 och p. 17.

³³² HDs dom p. 17.

Fortsättningsvis bekräftade HD att uppsåtsrekvisitet inrymmer ett medvetenhetskrav. Uppsåt kan inte föreligga om gärningspersonen varit ”alltför omtöcknad” och medvetandet varit ”grumlat”.³³³ För att kravet på medvetenhet ska anses uppfyllt krävs att gärningspersonen varit ”i någon grad medveten om att han eller hon utfört ett visst handlande”.³³⁴ Det här kräver i sin tur att gärningspersonen har ”ett visst mått av basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företas”.³³⁵ Bristande medvetenhet enligt föregående beskrivning ansågs endast kunna föreligga till följd av höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd.³³⁶ Vidare beskrevs dock att medvetenhetskravet kan anses uppfyllt även om gärningspersonen, till följd av sin psykiska störning, haft totalt felaktig uppfattning om motivet till gärningen eller andra bakomliggande faktorer.³³⁷ HD framhöll att ett grumlat medvetande som resulterar i bristande uppsåt följaktligen endast kan komma att aktualiseras i ett fåtal fall bland de psykiskt störda lagöverträdarna. Enligt HD kan det bara bli fråga om ett begränsat antal bland de allvarligt psykiskt störda lagöverträdarna som träffas av det absoluta fängelseförbudet.³³⁸

Slutligen kan nämnas att HD uppmärksammade skillnader mellan brister på brottets objektiva respektive subjektiva sida i förhållandet till medvetande. Har en handling företagits under *grumlat medvetande* föreligger en subjektiv brist.³³⁹ Uppsåt kan inte föreligga. Ofrivilliga handlingar, t.ex. reflexrörelser, som företas *helt utan medvetande* innebär däremot en brist på brottets objektiva sida på grund av bristande gärningskontroll.³⁴⁰

³³³ HDs dom p. 14.

³³⁴ HDs dom p. 15.

³³⁵ HDs dom p. 15.

³³⁶ HDs dom p. 15.

³³⁷ HDs dom p. 15.

³³⁸ HDs dom p. 16.

³³⁹ HDs dom p. 14.

³⁴⁰ HDs dom p. 14; jmf NJA 1976 s.183 *Skurborstskäftet*.

7.4.4 HDs bedömning av det aktuella fallet

HD inledde bedömningen med en redogörelse för hur PW ska ha agerat vid gärningstillfället. Han ska ha sprungit naken mot KW, helt personlighetsförändrad, som en ”furie”. Han ska ha tryckt sina fingrar i KWs öga och mun, sagt ”Vik hädan satan!” och uttryckt att han velat döda henne som djävul eller ”kärringdjävul”. KW har inte kunnat få kontakt eller ”väcka” honom.³⁴¹ Misshandeln har plötsligt upphört och PW har då kastat sig ut genom ett stängt fönster. Naken, blodig och med frakturer ska han sedan ha gått till källaren i en grannfastighet där han så småningom blir upphittad av polis. På vägen mellan KWs fastighet och grannhuset fanns spår av en blodig snöängel.³⁴²

Kortfattat återgav HD vittnesuppgifter om hur PW ska ha uppträtt och vad han ska ha sagt i samband med gärningen. Han beskrivs som ”apatisk, avtrubbad och med tom blick”. Därtill ska han ha påstått att han var ”Guds son” eller ”Guds barn” samt sagt han sett djävulen och att han dödat eller velat döda sin mamma.³⁴³ Fortsättningsvis redovisade HD uppgifter från det rättspsykiatriska utlåtandet av vilket det framgick att PW befunnit sig i ett ”psykotiskt tillstånd med förvrängd verklighetsuppfattning”.³⁴⁴ Agerandet beskrevs som ”svårbegripligt, desorienterat och inte helt ändamålsenligt”.³⁴⁵ Hans verklighetsuppfattning uppges ha varit psykotiskt grumlad vilket inneburit att hans insiktsförmåga varit avsevärt försvagad. Vid såväl gärningstillfället som undersökningstillfället har PW bedömts ha en allvarlig psykisk störning.³⁴⁶ Det framgår inte om HD ansåg att PW led av en allvarlig psykisk störning vid domstillfället.

HD konstaterade att PW begick misshandeln under påverkan av en akut psykos. Hans medvetande ska ha varit påtagligt grumlat till följd av att psykosen

³⁴¹ HDs dom p. 18.

³⁴² HDs dom p. 20.

³⁴³ HDs dom p. 20.

³⁴⁴ HDs dom p. 22.

³⁴⁵ HDs dom p. 22.

³⁴⁶ HDs dom p. 22.

utlöst höggradig förvirring och omtöckning.³⁴⁷ Det har medfört en helt förvrängd verklighetsbild med uppfattningen om att hans mamma var djävulen. Sammantaget fann HD att åklagaren inte lyckats ställa det bortom rimligt tvivel att PW varit tillräckligt medveten om sitt handlande för att uppsåt skulle anses kunna föreligga. PW frikändes eftersom han inte bedömdes ha haft den basala grundförståelse av gärningens innebörd som krävdes.

7.5 Reflektioner

Inledningsvis vill jag uppmärksamma att det är anmärkningsvärt att varken tingsrätten, hovrätten eller RÅ diskuterade tillfällig sinnesförvirring som ursäktande omständighet trots att det åberopades av PW. Utan att närmare gå in på förutsättningarna för straffrättsvillfarelse som ansvarsfrihetsgrund anser jag vidare att HD, i motsats till hovrätten, gjorde helt rätt i att över huvud taget inte diskutera den ansvarsfrihetsgrunden. RÅ har rätt i att en diskussion om detta saknar relevans.³⁴⁸ PW verkar knappast ha varit i villfarelse om att misshandeln skulle ha varit tillåten.

HD hade nu chansen att skapa klarhet i ett ämne som varit osäkert och svårtolkat under åtminstone hela BrBs tillämpningstid. Lyckligtvis innebär domen vissa klargöranden. Medvetenhetskravet har preciserats och det allmänt gällande beviskravet ”utom rimligt tvivel” har bekräftats gälla även för gärningar som begåtts under påverkan av psykisk störning. RÅs uppfattningen om att det skulle vara godtagbart att efterge beviskravet för psykisk störda lagöverträdare har således blivit motsagt. Därtill anser jag att det är tillfredsställande att HD har förtydligat beviskravets innebörd genom att betona att osäkerhet *inte* ska ligga den tilltalade till last. Förtydligandet var inte obehövligt eftersom rättstillämpningen vissa gånger har indikerat motsatsen. Däremot gjorde HD, liksom flera andra domstolar, ett tillägg som inte motiverades. Enligt HD är beviskravet *i princip* detsamma för denna typ av lagöverträdare

³⁴⁷ HDs dom p. 23.

³⁴⁸ Se bl.a. vidare i 24 kap. 9 § BrB och tillhörande lagkommentar.

som för andra.³⁴⁹ Återigen blir jag fundersam över vad skillnaden anses bestå i.

I jämförelse med HD beskrev underinstanserna i betydligt mindre grad händelseförloppet och övriga omständigheter som förelåg kring gärningen. Vid en jämförelse av HDs dom med underinstansernas domar skulle man kunna tro att de bedömde två skilda incidenter. Det är en markant skillnad i synnerhet mellan hovrättens och HDs dom. När man läser om PWs agerande i HDs dom framstår han som *helt galen* och jag är övertygad om HD valde att framställa honom på det här sättet för att berättiga domslutet.

HDs bedömning förmedlar huvudsakligen uppgifter om PWs beteende som talar för att han *inte* insåg gärningens innebörd. Bl.a. följande uppgifter illustrerar detta: ”som en furie”, ”gick inte få kontakt med honom”, ”försökte få honom att sluta och att förstå att det var hans mamma”, gick [...] inte väcka honom”, ”avtrubbad, apatisk och med tom blick”, ”hans medvetande har varit påtagligt grumlat och hans verklighetsuppfattning har varit helt snedvriden”, ”helt personlighetsfrämmande, desorienterat och obegripligt”.³⁵⁰ Tingsrättens och hovrättens bedömningar förmedlar långt ifrån motsvarande betoning på PWs atypiska beteende. Av hovrättens dom framgår knappt någonting om händelsen. Det framgår inte hur han skulle ha misshandlat KW eller vad han skulle ha sagt i samband med detta. Inte heller framgår det att han har hoppat ut genom ett stängt fönster för att sedan göra en blodig snöängel på tomten. Hovrättsdomen utelämnar helt enkelt för mycket. Inte minst kan jag instämma i försvarets kritik mot att hovrätten inte redogjorde för de förhörsuppgifter som sedermera lades till grund för den fällande domen.

HD redogjorde i större utsträckning än tingsrätten och hovrätten för uppgifter från den rättspsykiatriska undersökningen. Tingsrätten nämnde i korthet resultatet av undersökningen. I hovrätten nämndes det inte alls. Tingsrätten och

³⁴⁹ Jmf avsnitt 6.2.

³⁵⁰ Se HDs dom p. 18, 20 och 23.

hovrätten ansåg att PW hade en allvarlig psykisk störning vilket, sett till påföljdsvalet, får antas gälla vid såväl undersökningstillfället som domstillfället. HD gav en närmare precisering och angav att PW bedömdes ha en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället och vid *undersökningstillfället*. Av HDs dom framgår således att PW kan ha haft ett vårdbehov efter gärningstillfället, men HD nämnde inte något som talar för att vårdbehovet skulle föreligga vid domstillfället. Det faktum att HD gjorde den här preciseringen skulle kunna vara ytterligare ett ”retoriskt knep” för att rättfärdiga domen, om än inte lika tydligt som vid HDs skildring av PWs beteende. Jag tänker mig att det skulle kunna uppfattas något i stil med: ”Ja han var helt från vettet då, men det verkar han inte vara längre”.

HD besvarade frågan om förekomsten av en undantagsregel med slutsatsen att så inte är fallet. Här skulle man kunna nöja sig och hävda att rättsläget avseende den här frågan har klargjorts och fastställts. Jag anser dock att HD lämnade en otillfredsställande motivering till varför en undantagsregel inte erkänns. I motsats till HD skulle jag vilja hävda att det finns stöd för att utläsa och utveckla en oskriven ansvarsfrihetsgrund som kan appliceras vid fall av tillfällig sinnesförvirring. Med förbehåll för att något kan ha gått mig förbi, har jag inte funnit någon kritik mot en ansvarsfrihetsregel i litteraturen. Där emot har det som nämnts bedömts vara osäkert om en sådan regel skulle accepteras i praxis. Det förefaller något motsägelsefullt att HD inte ville anta en undantagsregel samtidigt som HD konstaterade att avsikten vid BrBs ikraftträdande var att tillfällig sinnesförvirring fortsatt skulle vara föremål för en undantagshantering, och således medföra ansvarsfrihet. Om det ska ske någon större förändring antydde HD att det är en uppgift för lagstiftaren vilket i och för sig inte vore orimligt. Den slutsatsen hade HD dock kunnat komma till utan att avfärda att det finns tillräckligt stöd för en oskriven ansvarsfrihetsregel.

Nu är PWs minnesbild att *han* inte har gjort någonting utan att det är *någon annan* som har misshandlat hans mamma. Låt säga att PWs minnesbild istället är att det var han som misshandlade sin mamma men fortsatt i tron om att

hon var besatt av djävulen. Sannolikt måste han då sägas ha varit medveten om att han utfört viss handling. Därtill kan han ha haft uppsåt att skada sin mamma eftersom han velat driva djävulen ur henne. Hur en sådan situation ska lösas gav inte HD något direkt svar på. Det är på så vis ”otur” att HD ansåg att medvetenhetskravet inte var uppfyllt. Det hade varit intressant att se hur HD skulle ha genomfört uppsåtspövningen, i synnerhet eftersom den inte erkänner tillfällig sinnesförvirring som ursäktande omständighet.

På samma sätt som att det hade varit intressant att få ta del av HDs uppsåtsbedömning av fallet hade det varit önskvärt att HD förtydligade hur den anser att gränsdragningen mellan medvetenhets- uppsåt- och påföljdsbedömningen fortsättningsvis ska genomföras. Rättsläget var svårtolkat på den här punkten redan tidigare, men verkar nu ha blivit än mer grumlat. HD anser att kravet på medvetenhet brister på grund av att PW ”inte haft en basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företogs”. Den formuleringen anser jag ligga väldigt nära strafflindringsformuleringen ”nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd” och i synnerhet fängelseförbudets formulering ”saknat förmåga att inse gärningens innebörd”.³⁵¹ I samtliga fall blir bedömningen beroende av gärningspersonens föreställningar om gärningen och dess sammanhang.

Med hänsyn till det oklara rättsläget var förmodligen ingen särskilt säker på hur HD skulle bedöma målet. Sett till tidigare avgöranden skulle HD likväl ha kunna argumentera för att PW agerade medvetet och uppsåtligt. Utan att bedöma dess riktighet, hade HD kunnat landa i den slutsatsen med stöd i att PWs agerande var målmedvetet och att det haft ”det medvetna handlandets yttre kännetecken”. Att hans drivkraft var sprungen ur vanföreställningar om omvärlden hade i sådant fall istället kunnat påverka påföljdsbedömningen. HD menade dock istället att medvetenhetskravet inte var uppfyllt på grund av PWs bristande insikt om gärningens omgivning och sammanhang.

³⁵¹ Se avsnitt 5.2 och avsnitt 5.3.

Som nämnts innebär domen till viss del ett klagörande av rättsläget. Däremot väcker avgörandet flera frågor om förhållandet mellan medvetenhetskravet, uppsåtsrekvisitet och påföljdsbedömningen. Utan ytterligare klagöranden kommer det otydliga rättsläget sannolikt att innebära fortsatt spretig och osäker rättstillämpning. Svårigheterna illustreras ytterligare i följande kap.

8 Förvirringens potentiella påverkan i fyra led

I maj i år publicerade Bennet³⁵² en rättsfallskommentar till *Vanföreställningen*.³⁵³ I artikeln belyser hon bl.a. de utmaningar som rättstillämparna kan komma att ställas inför även efter HDs avgörande.³⁵⁴ För att illustrera utmaningarna använder jag mig av en uppställning som utformats av Bennet och som presenteras i artikeln.³⁵⁵

Med utgångspunkt i HDs dom kan, enligt Bennet, s.k. atypiska sinnessillstånd, inklusive tillfällig sinnesförvirring, påverka i vart fall fyra olika led i domstolarnas prövning.³⁵⁶ *För det första* kan det föreligga en fullkomlig medvetenhetsbrist, vilket innebär avsaknad av gärningskontroll. Tillståndet påverkar i det här fallet bedömningen av brottets objektiva sida. HD anger reflexrörelser som exempel och Bennet tillägger att det även bör inbegripa handlingar som utförs t.ex. i sömnen.³⁵⁷ *För det andra* kan det föreligga bristande medvetenhet till följd av att personens medvetande är grumlat. Liksom i PWs fall saknas ”basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företas”. Detta aktualiseras endast vid förekomsten av höggradiga förvirring- och omtöckningstillstånd som t.ex. vid akut psykos med bristande verklighetsuppfattning. *För det tredje* kan det föreligga uppsåtsbrist på grund av en icke korrekt föreställning om sakförhållanden kring gärningen eller dess följd. Personen är tillräckligt medveten men saknar uppsåt t.ex. på grund av psykotiska vanföreställningar. *För det fjärde* kan en tillfällig sinnesförvirring utgöra hinder mot att välja fängelse som påföljd. Till följd av t.ex. psykotiska vanföreställningar saknar personen insikt om gärningens innebörd i vidare bemärkelse. Vanföreställningarna kan t.ex. ha givit

³⁵² Tova Bennet, doktorand och universitetsadjunkt i straffrätt och rättspsykiatri vid Lunds Universitet.

³⁵³ Bennet (2019/20) s. 138-159.

³⁵⁴ Bennet (2019/20) s. 156.

³⁵⁵ Se Bennet (2019/20) s. 156.

³⁵⁶ Bennet (2019/20) s. 156.

³⁵⁷ Bennet (2019/20) s. 156 med hänvisning till Jareborg (1994) s. 40 f. och 194 f.; jmf bl.a. avsnitt 3.1.

upphov till totalt felaktiga uppfattningarna om motivbilden. Personen bedöms dock vara tillräckligt medveten och har uppsåt men får inte dömas till fängelse.³⁵⁸

Som nämnts i avsnitt 6.3 saknar det betydelse för utgången i målet om den tillfälliga sinnesförvirringen anses innebära en objektiv eller subjektiv brist, dvs. en brist i första, andra eller tredje ledet. Skillnaden mellan att bedömningen slutligen landar i något av de första tre leden respektive i led fyra innebär däremot att den tilltalade antingen blir friad eller fälld.³⁵⁹

³⁵⁸ Bennet (2019/20) s. 156.

³⁵⁹ Bennet (2019/20) s. 156.

9 Avslutning

9.1 Sammanfattande reflektioner

Mot bakgrund av främst vad som avhandlats i kap. 6, 7 och i synnerhet kap. 8, är det uppenbart att det föreligger en osäkerhet kring hur tillfällig sinnestörning ska bedömas vid rättstillämpningen. Även om det kan vara möjligt att urskilja viss nyansering mellan de olika leden som Bennet presenterat är det ändå mycket svårt att förstå hur bedömningarna ska kunna skiljas åt. Inte nog med att insiktsförmågan kan påverka bedömningen i fyra olika led. Vid sidan om de situationer som Bennet nämner kan förmågan att inse gärningens innebörd påverka i ett femte led. Som tidigare nämnts kan gärningspersonens insiktsförmåga även påverka möjligheterna till strafflindring.³⁶⁰ Personen är då tillräckligt medveten och har uppsåt men förmågan att inse gärningens innebörd är begränsad. Insiktsförmågan är däremot inte fullständigt begränsad.

Det är i synnerhet slående (och förvirrande) att en gärningsperson som tror sig angripa en person som är besatt av djävulen har dykt upp i åtminstone tre skilda sammanhang. Företeelsen har bl.a. figurerat som exempel på att BrBs uppsåtskrav är ett otillräckligt skydd för psykiskt störda lagöverträdare.³⁶¹ Enligt lagmotiven till 30 kap. 6 § BrB anses omständigheten istället utgöra skäl för fängelseförbud.³⁶² I HDs avgörande *Vanföreställningen* anses förhållandet däremot konstituera en medvetenhetsbrist.³⁶³ Rättsläget kan helt enkelt inte beskrivas med andra ord än att det är oklart. Vid BrBs tillkomst framhölls att behandlingsideologiska argument skulle styra påföljdsvalet. Så verkar dock inte ha blivit fallet. Skuldprincipen har istället kommit att styra såväl skuldprövningen som bedömningen vid val av påföljd.

³⁶⁰ Se avsnitt 5.2.

³⁶¹ Se avsnitt 3.2 och avsnitt 4.3.

³⁶² Se avsnitt 5.3.

³⁶³ Se avsnitt 7.4.4.

Framöver bör förekomsten av orättfärdiga domar till stor del kunnat åtgärdas genom att rättstillämparna upprätthåller det allmänt gällande beviskravet vilket medför att osäkerhet oftare bör vara till fördel för den tilltalade. Rimligtvis bör det oftare anses föreligga bristande gärningskontroll, medvetande eller uppsåt i förhållande till de gärningar som begås under inflytande av en sinnesförvirring. Trots detta, och trots att HDs dom innebär förtydliganden avseende skuldkravet och skuldprövningens genomförande, framstår rättsläget alltjämt som mycket ovisst. Eventuellt är ytterligare praxis och andra exemplifierande förtydliganden mer efterlängtade än någonsin.

En intressant fråga i sammanhanget, som förtjänar återigen att framhållas, är frågan om vad straffrätten bör kommunicera till medborgarna. Det är rimligt att rättsordningen förmedlar att endast den som kunna rå för sitt handlande är klandervärd och ska kunna straffas. Därtill behöver det nog framhållas att det inte är straffrättens uppgift att åtgärda de eventuella ”problem” som kan kvarstå trots att erforderlig skuld inte bedömts föreligga. Det framstår vidare som rimligt att straffrätten uttrycker sitt ogillande mot t.ex. alkohol- och drogrelaterad brottslighet. Som framgått av rättsfallsgenomgången har rusmedel inte sällan bidragit till de oönskade gärningarna. Det är dock svårt att definiera gränsen mellan självförvållade klandervärda tillstånd och icke självförvållade tillstånd. I vilken utsträckning bör straffrätten klandra någon t.ex. för att denne druckit vin eller slarvat med sina mediciner och därefter orsakat en oönskad handling? Ska en psykos efter två glas vin anses självförvållad eller krävs det fem glas? Tio? Ponera att en person äter medicin för sitt välmående. Medicinen hjälper och personen upplever därför att denne inte längre behöver fortsätta medicineringen. Till följd härav hamnar personen i en psykos. Är psykosen självförvållad? Jag är av uppfattningen att det finns legitima skäl för straffrätten att kommunicera ett fördömande av ett vårdslöst förhållningssätt till mediciner, alkohol och droger m.m. Bevisligen är det dock inte enkelt att definiera vilka orsakanden som bör klandras och inte.

Löpande under arbetet med uppsatsen har jag funderat på varför diskussionen kring hanteringen av tillfällig sinnesförvirring har sett ut som den gör. Till en

början hade jag svårt att identifiera den bakomliggande orsaken till att upp-
giften förefallit så svårhanterad, men med tiden har det blivit allt tydligare. I
grova drag tror jag att RÅ kan ha satt fingret på vad allt handlar om. ”Ett
återinförande av krav på tillräknelighet måste med nödvändighet även med-
föra att det samtidigt införs lagstiftning som möjliggör att *samhället kan skyd-
das mot psykiskt störda lagöverträdare*”.³⁶⁴

I och med BrBs tillkomst blev det möjligt att klandra och straffa bl.a. tillfälligt
sinnesförvirrade. I en SOU till BrB, som för övrigt benämns *Skyddslagen*,
framhålls uttryckligen att brott måste medföra en samhällsreaktion även om
det inte för med sig någon nytta i det enskilda fallet. För samhällsskyddets
och den allmänna laglydnadens skull kan man tänka sig att offra de psykiskt
avvikande.³⁶⁵ Att liknande tankegångar har fått genomslag i lagstiftningen
även härefter framgår bl.a. år 2008 då möjligheterna att välja fängelse som
påföljd utökades eftersom andra alternativ ansågs *otillfredsställande*.³⁶⁶

Anledningen till det osäkra rättsläget och att den tillfälliga sinnesförvirringen
inte har blivit lagreglerad beror sannolikt till stor del på att lagstiftaren inte
har ansett sig kunna hitta en tillfredsställande balans mellan å ena sidan rättvis
skuldbeläggning, å andra sidan betryggande samhällsskydd.

Samhället bör sträva efter att kunna ge folk den vård och det stöd som den
enskilde behöver. Däremot är det en väsentlig skillnad om vården föregås av
en fällande dom eller inte. En fällande dom ska inte vara, och är förhopp-
ningsvis inte, en förutsättning för vård. Det är högst väsentligt att ha i åtanke
att straffrättssystemet och den fällande domen förmedlar värderingar av skuld
och klander, oavsett val av påföljd.

³⁶⁴ Svarsskrivelsen s. 7, min kursivering; Se avsnitt 7.3.2.

³⁶⁵ Se avsnitt 4.2.

³⁶⁶ Se avsnitt 5.3.

Som framgått finns det mycket som tyder på att straffrätten har drabbat psykiskt avvikande hårdare än andra lagöverträdare. Med detta i åtanke återkommer jag igen till den möjligen något hårdragna tanken att behandlingsideologiska argument och en ”mer human” straffrätt kanske bara är en förklädnad. Förtjänst- respektive behandlingsideologi är två skilda teorier, men man skulle kunna diskutera om det rent faktiskt är så stor skillnad. Med stöd i båda teorierna blir enskilda skuldbelagda och inlåsta.

I avsnitt 2.4 nämndes att man skulle kunna argumentera för att det kan anses acceptabelt att straffa tillfälligt sinnesförvirrade lagöverträdare för den större samhällsnyttan. Jag var dock högst tveksam till att det skulle anses utgöra ett legitimt skäl. Verkligheten förefaller dock påvisa motsatsen. Samhällsmedborgarnas skydd från ett, till synes mycket begränsat potentiellt hot, tycks överväga den enskildes rätt till frihet från klander och straff. När det rimligtvis bör ha ansetts föreligga brister avseende gärningens brottsliga karaktär, men den tilltalade ändå döms, torde det vara det större samhällsintresset som premieras? Vad skulle annars vara anledningen till att den enskilde döms?

Hårda krafttag mot oönskad brottslighet visar att statsmakten är handlingskraftig och att den tar brottsligheten på allvar. Det lugnar en oroad allmänhet som sannolikt inte förstår straffrättssystemet i tillräcklig grad för att begripa varför t.ex. bevisat mord kan leda till en frikännande dom. HDs frikännande kan verka obegriplig för allmänheten. På grund av ämnets komplexitet är det dock viktigt att lagstiftaren är försiktig med att låta sig påverkas av allmänhetens uppfattning om rättvisa.³⁶⁷ Allmänheten behöver istället få utökad förståelse för varför det, under mycket speciella förhållanden, ibland kan vara rättfärdigat att fria den tilltalade trots att denne t.ex. orsakat svår skada.

Oavsett bakomliggande skäl anser jag *inte* att det är straffrättens uppgift, att med sina medel, ombesörja och förebygga fall då det inte rimligtvis kan anses ha förelegat tillräcklig kontroll, medvetande, uppsåt eller insikt. Det säger sig

³⁶⁷ Jmf avsnitt 2.3.

självt att flera samhällsinstitutioner behöver verka parallellt för att uppnå och sörja för samhälleliga intressen. Möjligtvis bör lagstiftaren se över möjligheterna att skydda samhällets medborgare på annat sätt än genom straffrättsliga åtgärder. Trots en frikännande dom bör det t.ex. finnas mer eller mindre ingripande vårdformer att tillgå för den som är i behov av det. Bedöms vård inte vara aktuellt, t.ex. när den tillfälliga sinnesförvirringen har avklingat, kan det i vart fall vara en idé att följa upp den enskildes situation. På samma sätt som det finns en vilja att skydda samhället i stort, bör det rimligtvis finnas en vilja att skydda den enskilda individen. Förhoppningsvis kan vi förvänta oss en mer rättvis och human rättstillämpning samt att meningsfulla insatser finns att tillgå för enskilde vid behov.

9.2 En undantagsregel?

Mot bakgrund av den samlade framställningen ovan möter det svårigheter att förhålla sig neutral till fråga huruvida det föreligger brister i BrBs nuvarande utformning. I samtliga SOUer som diskuterar straffansvar och tillfällig sinnesförvirring är man på ett eller annat sätt *för* ett införande av en bestämmelse som, i större utsträckning än vad som är möjligt idag, medger ansvarsfrihet. Inte heller har jag funnit någon juridisk litteratur eller annan källa där behovet av en förändring ifrågasätts. Därtill anser jag, som tidigare nämnts, att HD ger en otillfredsställande motivering till varför det inte finns förutsättningar för en ansvarsfrihetsregel. De flesta kan nog instämma i att den nuvarande situationen inte är ändamålsenlig. Vid en första anblick framstår det således som att det finns goda skäl för att införa en undantagsregel avseende tillfällig sinnesförvirring som rättfärdigas av skuldprincipen. Det har dock framhållits att det vore olämpligt att göra skillnad på långvariga och kortvariga tillstånd. Med beaktande av skuldprincipen kan jag förstå det resonemanget. Det vore inte logiskt att låta principen få genomslag endast avseende *tillfälliga* tillstånd. En undantagsregel bör av den anledningen tillämpas konsekvent oavsett förvirringens varaktighet.

Ett argument för att ändå införa ett undantag för tillfälliga tillstånd skulle kunna vara att intressekonflikten inte är lika stark i förhållande till kortvariga som långvariga tillstånd. I strävan att uppnå t.ex. samhällsskydd kanske det skulle anses mer legitimt att straffa gärningspersoner som drabbats av ett långvarigt förvirringstillstånd. I dessa fall föreligger ett vårdbehov och möjligtvis är också risken större att någon som är psykiskt sjuk företar oönskade gärningar än någon som inte längre bedöms vara psykiskt sjuk. I sådant fall skulle tilltron till lag och ordning och prevention få väga tyngre än tron på skuld och humanitet, för att vara på den säkra sidan. Jag har dock mycket svårt att se att en sådan ordning skulle accepteras, i vart fall om denna inställning skulle framgå uttryckligen av lag eller lagmotiv.

Som nämnts skulle man sannolikt kunna minska förekomsten av orättfärdiga domar genom att rättstillämparna erkänner såväl objektiva som subjektiva brister i förhållande till förutsättningarna för brott. Den nuvarande BrB-modellen hindrar dock inte att personer döms för gärningar som är sprungna ur totalt felaktiga uppfattningar om verkligheten. Med beaktande av skuldprincipen måste det därför anses föreligga brister i systemet. Ett sätt att hantera situationen vore att införa en undantagsregel som är tillämplig på såväl lång- som kortvariga förvirringstillstånd. Jag skulle dock vilja hävda att BrB är i behov av mer omfattande förändringar avseende relationen mellan psykisk störning och brott. En undantagsregel åtgärdar nämligen inte problemen i förhållandet mellan ansvars- och påföljdsbedömningen och den därmed oenhetliga tillämpningen av skuldprincipen. Följaktligen bör lagstiftaren överväga en mer genomgripande förändring för att uppnå en mer logisk, rättssäker och rättvis struktur, hellre än att utarbeta en undantagsregel. Däremot får införandet av en undantagsregel anses bättre än att rättsläget förblir oförändrat. Jag ser fram emot att följa den fortsatta rättsutvecklingen.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

Ds 2007:5 *Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare*, Justitiedepartementet

SOU 1942:59 *Strafflagberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.*

SOU 1956:55 *Skyddslag*. Strafflagsberedningens slutbetänkande

SOU 1988:7, *Frihet från ansvar. Om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet*. Slutbetänkande av Fängelsestraffkommittén

SOU 1996:185, *Straffansvarets gränser, del I*. Betänkande av Straffansvarsutredningen

SOU 2002:3, *Psykisk störning brott och ansvar*. Betänkande av Psykansvarskommittén

SOU 2012:17 *Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd, del II*. Betänkande av Psykiatrilagsutredningen

Propositioner

Prop. 1945:207 *Ändring i 5 kap. strafflagen, m.m.*

Prop. 1993/94:130 *Ändringar i Brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.)*, Justitiedepartementet

Prop. 2007/08:97 *Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare*, Justitiedepartementet

Prop. 2009/10:147 *Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.*, Justitiedepartementet

Övrigt lagförarbete

NJA II 1962 *Nytt juridiskt arkiv Avd. 2 Tidskrift för lagstiftning m.m.*,
G.B.A. Holm, Stockholm, 1962

NJA II 1964 *Nytt juridiskt arkiv Avd. 2 Tidskrift för lagstiftning m.m.*,
G.B.A. Holm, Stockholm, 1964

Litteratur

Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del: föreläsningar. H.2*, Nordstedt,
Stockholm, 1961

Andersson, Robert & Nilsson, Roddy, *Svensk kriminalpolitik*, Upplaga 2,
Liber, Stockholm, 2017

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, 2.,
omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013

Borgeke, Martin & Månsson, Catharina, *Studier rörande allmän straffrätts-
praxis m.m.*, Jure, Stockholm, 2019

Jareborg, Nils, *Handling och uppsåt: en undersökning rörande doluslärans
underlag = Action and criminal intent*, Norstedt, Diss. Uppsala: Univ.,
Stockholm, 1969

Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus (red.), *Tanke och uppsåt*, 1. uppl., Iustus,
Uppsala, 2016

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus, Uppsala, 1994

Kleineman, Jan, *Juridisk metodlära*, Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.),
Andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018

Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack, *Straffansvar*,
9., [omarb.] uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2015

Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och
juridisk argumentation*, 1. uppl., Fritze, Stockholm, 1995

Sandahl, Karin, (en kommentar till 31 kap.) Asp, Petter, *Brottsbalken (kapi-
tel 25-38): en kommentar*, Karnov Group, Stockholm, 2018

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, Fjärde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2018

Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Norstedt, Stockholm, 1976

Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken: [en presentation av brottsbalken och en översikt över den svenska straffrättens utveckling från 1800-talet till våra dagar]*, 5., rev. uppl., Aldus/Bonnier, Stockholm, 1970

Strömmerstedt, Monica, *Med vett och vilja?: uppsåtets gränser i doktrin och rättspraxis*, Juristförl., Stockholm, 1987

Tadros, Victor, *Criminal responsibility*, Oxford University Press, Oxford, 2005

Ulväng, Magnus, (en kommentar till 1 kap. BrB), Asp, Petter, *Brottsbalken (kapitel 1-12): en kommentar*, Karnov Group, Stockholm, 2018

Ulväng, Magnus, (en kommentar till 29 och 30 kap. BrB), Asp, Petter, *Brottsbalken (kapitel 25-38): en kommentar*, Karnov Group, Stockholm, 2018

Artiklar

Bennet, Tova och Radovic, Susanna, *Mordiska sjölejon och marsianer – Om falska föreställningar och straffansvar*, IDÉES FIXES: A festschrift dedicated to Christian Bennet on the occasion of his 60th birthday, Kaså, M. (red.), s. 23-43, Philosophical Communications, Göteborgs universitet, 2014

Bennet, Tova, *Tillfällig sinnesförvirring i Högsta domstolen?*, Juridisk Tidsskrift net 2019/20, s. 138-159

Duff, R.A, *Who is responsible, for What, to Whom?*, Ohio State Journal Of Criminal Law, Vol 2:441, 2005, s. 441 – 461

Gröning, Linda, *Tilregnelighet og otilregnelighet: begreper og regler*, Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 102(2), 2015, s. 112-150

Rönblom, Urban, *Ansvar och påföljd för psykiskt störda lagöverträdare – problematiken med kortvariga psykostillstånd, uppsåt och friskförklaring*, Svensk Juristtidning, 2005, s. 361 – 371

Strahl, Ivar, *Straffansvar vid rus*, Svensk Juristtidning, 1965, s. 369 – 398

Strahl, Ivar, *Svensk rättspraxis - straffrätt 1965-1968*, Svensk Juristtidning, 1970, s. 346 – 380

Ulväng, Magnus & Asp, Petter, *Straffansvar vid rus och psykisk störning*, Juridisk Tidskrift, Nr. 4, 2011/12, s. 867 – 877

Ulväng, Magnus, *Straffansvar och självförvållat rus m.m.*, Juridisk Tidskrift, Nr. 3, 2011/12, s. 547-574

Westin, Håkan, *En ansvarslös reglering av den galnes skuld. Skuldfrihet och ansvarslöshet*, Helsingfors, 1994, s. 215-225

Övrigt

Soner, Martin, Advokaterna Abrahamsson i Norrköping AB, *Överklagande av Göta hovrätts dom i mål B 2086-19 daterad 2019-08-06*, 2019-09-02

Svarsskrivelse, Dnr AMR-4380-19, *PW./ riksåklagaren ang. grov miss-handel*, Åklagarmyndigheten, Rättsavdelningen, 2019-09-18

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1968 s. 471

NJA 1969 s. 401 *Blodsockersänkningen*

NJA 1976 s. 183 *Skurborstskafvet*

NJA 1995 s. 48 *Falumorden*

NJA 2001 s. 899 *Den tillfälligt sinnesförvirrade Landskronamannen*

NJA 2004 s. 702 *Utrikesministermordet*

NJA 2012 s. 45 *Samurajsvärdet*

Högsta domstolens dom 5 mars 2020 i mål B 4685-19 *Vanföreställningen*

Hovrätten

RH 1981:176

RH 1985:62

RH 1992:114

RH 1993:80

RH 1994:78

RH 1995:150

RH 1999:139

RH 2001:38

RH 2003:65

RH 2008:90 *Rödebymålet*

RH 2011:64

Göta hovrätt

Göta hovrätts dom 4 januari 2011 i mål B 2256-10

Göta hovrätts dom 29 december 2014 i mål B 3211-14

Göta hovrätts dom 20 juli 2016 i mål B 1470-16

Göta hovrätts dom 6 mars 2019 i mål B 3389-18

Göta hovrätts dom 6 augusti 2019 i mål B 2086-19 *Vanföreställningen*

Göta hovrätts dom 6 september 2019 i mål B 416-19

Göta hovrätts dom 10 september 2019 i mål B 1649-19

Hovrätten för Västra Sverige

Hovrätten för Västra Sveriges dom 30 maj 2008 i mål B 3576-07

Hovrätten över Skåne och Blekinge

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 12 maj 2011 i mål B 582-11

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 19 maj 2011 i mål B 2247-11

Svea hovrätt

Svea hovrätts dom 12 december 2011 i mål B 3767-11

Svea hovrätts dom 29 maj 2013 i mål B 3684 – 12

Svea hovrätts dom 7 november 2013 i mål B 8171-13

Svea hovrätts dom 4 mars 2015 i mål B 161-14

Svea hovrätts dom 25 september 2015 i mål B 5644-15

Svea hovrätts dom 2 februari 2017 i mål B 5756-16

Svea hovrätts dom 9 februari 2017 i mål B 2064-16

Svea hovrätts dom 20 mars 2017 i mål B 2852-16

Svea hovrätts dom 22 augusti 2017 i mål B 6051-17

Svea hovrätts dom 24 augusti 2018 i mål B 11163–17

Svea hovrätts dom 1 mars 2019 i mål B 572 -19

Tingsrätten

Solna tingsrätts dom 21 juni 2017 i mål B 2641-17

Linköpings tingsrätts dom 3 juni 2019 i mål B 551-19 *Vanföreställningen*